

ZSELICZKY BÉLA**Beneš, a magyar-kérdés és a Szovjetunió,
1943–1948**

A csehszlovák állam egyik megalapítója, az ismert közép-európai politikus Eduard Beneš (1884–1948) kétségtelenül jelentős hatással volt régióink múlt század 20-as, 40-es éveiben bekövetkezett változásaira, kezdve Csehszlovákia létrehozásától egészen annak szovjetizálásáig. Meghatározó hatása volt a mesterségesen létrehozott és napjainkra már letűnt új államalakulat kialakulására, fejlődésére, felbomlására, majd a második világháború utáni újrateremtésére. Az első és a második világháború befejező szakaszában és azokat követően nagyon is határozottan avatkozott bele a szomszéd népek és nemzetek, nemzeti kisebbségek, illetve a csehszlovák államalakulat fennhatósága alá került nemzeti kisebbségek sorsának alakításába. Ide tartozik több, nemzetek közötti feszültséget okozó probléma második világháború utáni, korábban nem tapasztalt módszerekkel való „rendezése”, sajátos „megoldása” – többek között a magyar-kérdésé. Tanulmányunkkal e kérdéskör feltárásához szeretnénk hozzájárulni, támaszkodva a szakirodalomra, az újabb orosz nyelvű dokumentumkiadványokra és az általunk felkutatott orosz levéltári iratokra, a szovjet külügyi és pártarchívumok még feldolgozatlan anyagaira.

Habár a csehszlovák történelem tragikus alakjaként számon tartott Beneš személye és tettei a történészek előtt eléggé ismertek, mielőtt kitérnénk a szűkebb probléma elemzésére, szükségesnek tűnik felidézni néhány, életének korábbi időszakára vonatkozó adatot is. Mindezek támpontul szolgálhatnak ahhoz, hogy jobban megértsük életpályáját, egyéniségét, politikusi habitusát, nézeteinek és törekvéseinek, orientációváltásainak okait és mozzanatait, valamint a szomszédokkal és Csehszlovákia nemzetiségeivel szemben tanúsított viselkedésének alapjait.

Beneš politikai nézetei

Eduard Beneš többgyermekes gazdálkodó és kereskedelemmel is foglalkozó, malommal rendelkező falusi család hatodik gyermekeként látott napvilágot 1884. május 28-án. Korán Prágában tanítóskodó bátyjához került és ott végezte a középiskolát, majd bölcsészeti képzettséget szerzett a prágai Károly Egyetemen. 1905-ben a párizsi Sorbonne-on irodalmat tanult, ahol orosz emigránsokkal barátkozva fejlődött ki szocialista orientációja és szláv öntudata. A következő év néhány hónapját Londonban töltötte, Berlinbe költözött, ahol neves német jogászprofesszorok előadásait hallgatta. Öntudatosan készült a politikai pályára, utazásai során sajátította el a fontosabb európai nyelveket. 1907-ben tért vissza Franciaországba és a dijon-i egyetemen habitált, majd a nemzetgazdaság tanáraként a prágai kereskedelmi akadémián adott elő.

A századelő társadalompolitikai tanai, történelmi fejleményei kétségkívül jelentős hatással voltak fejlődésére, nézeteinek alakulására. Mindössze 24 éves, amikor 1908-ban Párizsban könyvet írt és adott ki Ausztriáról. Ausztrioszláv megközelítéssel az Osztrák–Magyar Monarchia federalista alapon való átalakítását javasolta, síkra szállt a monarchia föderalizálásáért.¹ Álláspontja változását jól mutatja pamflet-jellegű második könyve, amelyet ismét Ausztriának szentelt ugyan, de abban már homlokegyenest más nézetet vallott – az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzására szólított fel.² E helyütt nemcsak a birodalom szétverésének, hanem egy csehszlovák nemzetállam kialakításának és egy hipotetikus szláv egység megteremtésének szükségességét bizonygatja.

„Ausztria-Magyarországot fel kell osztani! Romjain fel kell állítani a cseh-szlovák államot, amely magába foglalja Csehországot, Morvaországot, Sziléziát és Szlovákiát – írta Beneš. – Lengyelország, amely északon lenne vele szomszédos, és Oroszország, mely keletről a Kárpátokon volna szomszédja, a független cseh állammal Németország ellen áttörhetetlen gátat alkotnának. Nagy Szerbia, a szerb-horvát és szlovén területekből egyesítve és Magyarországon át a Lajta és Rába között egy korridor által a cseh területhez kapcsolva, Németország körülkerítését teljessé tenné. Erdélyt Romániához fogják csatolni, és a független Ma-

¹ Edouard BENEŠ: *Le problème austro-hongrois et la question tchèque. Études sur les luttes politiques des nationalités slaves en Autriche*. Paris, 1908.

² Edouard BENEŠ: *Détruisez l’Autriche-Hongrie!* Paris, 1915. Lásd *Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot: a cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása*. Szerk.: GULYÁS László–NAGY Endre. Szeged, 1995. /Documenta Historica, 23./

gyarország pusztán a magyarok által lakott területeket tartja meg. A nemzetiségi elvet nagy vonásaiban fogják alkalmazni, tekintettel a politikai szükségletekre. Pusztítsátok el Ausztria-Magyarországot – egyesítsétek a cseh-szlovákokat és jugo-szlávokat!”³ A további szövögrészek már a magyarokhoz való viszonyát is tükrözik. Osztrákellenessége mellett problémái vannak a magyarokkal is, akik beékelődnek a délszlávok és a csehek között, akadályozzák a szerbek, valamint a horvátok egyesülését, ezen túl az osztrákokkal és németekkel együtt felelősek az első világháború kitöréséért.

Beneš nemcsak harcos propagandistája, de kivitelezője is lett saját gondolatásainak. 1918-ban ott volt az önálló csehszlovák állam megalakításánál,⁴ az új köztársaság külügyminisztere, 1935-ben pedig második államelnöke lett. A békekonferencián jelentős hatással volt az eseményekre: az akkor kialakított Csehszlovákiát nem annyira a történelmi szükségyszerűség, mint inkább a győztesek háborús bosszúja és a két államalapító atya igyekezete hozta létre. Az etnikai elvre hivatkozó államalakulat ugyanis, a kezdeti várakozásokkal ellentétben, sem etnikai megnyugvást nem hozott, sem stabilitást a környező országokkal való viszonyában. A kisebbségek számára az új államalakulaton belül csak ígérték a kívánt szabadságjogokat, és emiatt ők nem érezhették magukénak Csehszlovákiát. Igaz, az már a beneši sorokból is kiderül, hogy a nemzetiségi elvet eleve csak „nagy vonalakban” kívánták figyelembe venni. A cseh politikai elit a gyakorlatban is ehhez tartotta magát, különösen azt követően, hogy Beneš lett a köztársaság elnöke, annak ellenére, hogy az új állam nemzetiségi összetétele tekintetében nem kevésbé volt heterogén, mint az Osztrák–Magyar Monarchia.

A valós etnikai állapot megértése érdekében érdemes szemügyre vennünk a népszámlálási adatokat (lásd 1., 2. táblázat).

Ha Szlovákia területét vesszük alapul, akkor a szlovákok és magyarok aránya 68,4, illetve 17,4%, míg a csehek részaránya mindössze 3,7% volt.⁵ A számadatok jól érzékeltetik, hogy a Csehszlovák Köztársaság távol állt a Benešek által óhajtott etnikai homogenitástól.

Annak ellenére, hogy a „nemzetiségek” az összlakosság egyharmadát alkották, a prágai politikusok nem kívánták egyenrangú állampolgárokként kezelni őket, ami idővel fokozódó feszültséget keltett. Pedig a helyzet egészen más etnopolitikát igényelt volna egy magát demokrati-

³ Uo. 3.

⁴ E. HITCHOCK: *Beneš. The Man and the Statesman*. London, 1943.

⁵ Uo. 22.; *Statistický lexikon obcí v Krajině Slovenskej*. Praha, 1936. 249.

1. táblázat. Csehszlovákia nemzetiségi összetétele az államalapításkor

nemzetiség	ezer fő	%
cseh	6 800	48,57
szlovák	2 000	14,29
német	3 500	25,00
magyar	1 000	7,14
ruszin	500	3,57
lengyel	200	1,43
egyéb	n. a.	n. a.
összesen	14 000	100,00

Forrás: DÁVID Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Látóhatár*, 1980. október. 144–145.; KÖVÁGÓ László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 9., 20.

2. táblázat. Csehszlovákia nemzetiségi összetétele, 1930

	Kárpátalja nélkül		Kárpátalja		összesen	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
cseh	7 426	53,05			7 426	50,95
szlovák	2 295	16,40			2 295	15,75
német	3 306	23,62	13	2,25	3 319	22,77
magyar	597	4,26	117	20,28	714	4,90
ruszin	118	0,84	447	77,47	565	3,88
lengyel	100	0,71			100	0,69
egyéb	156	1,11			156	1,07
összesen	13 998	100,00	577	100,00	14 575	100,00

Forrás: Srb V.: *Demografická příručka Republiky Československé*. Praha, 1967. 44.; *Retrospektivní lexikon obcí Československé Socialistické Republiky, 1850–1970*. Praha, 1978. 1184.; KOCSIS Károly–KOCSISNÉ HODOSI Eszter: *Magyarok a határokon túl a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 34–35.

kusnak nevező országban. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy nem sokkal szerencsésebben alakult a viszony a két névadó nemzet között sem. Ez Beneš államelnöksége idején különösen feszültté vált. De mindhiába várták Prágától az autonómiaígéret teljesítését a kárpátaljai ruszinok is. Mindez érzékelteti a nemzetiségi probléma fontosságát, jelzi megoldatlanságát.

A beneši Csehszlovákiában uralkodó helyzetre, a hangzatos ígéretek teljesítetlenségére felfigyelt a távolabbi külföld is. Robert William Seton-Watson vagy az angol R. Freud munkái is felhívták a figyelmet a szlovenszkói magyarság helyzetére és jelezték, hogy a kisebbségek kérdése fokozatosan általános európai problémává vált, amelyet a beneši vezetés már nem kerülhetett meg.⁶ Sajátos vonása a kialakult helyzetnek, hogy a beneši időkre a szlovák társnemzet is elégedetlen volt helyzetével, politikai szerepével. Ebben közrejátszott Beneš felfogása, aki már említett második könyvében annak az elvi álláspontjának adott hangot, hogy szlovák nemzet nem létezik, vannak viszont „cseh-szlovákok, vagyis egyszerűen csehek”.⁷

Beneš külügyminisztersége idején nagy hozzáértéssel, gyakran színpadok mögötti sakkhúzásokhoz folyamodva, kitartóan védelmezte Csehszlovákia érdekeit. Politikájának egyik fő célja és állandó eleme volt Magyarország elszigetelése, politikáját végig uralta az általa összekovácsolt kisantant szelleme. Köztársasági elnöksége idején komoly problémákkal szembesült – azért is, mert nem volt képes rendezni a viszonyt a szomszéd államokkal és a nemzetiségekkel sem (ideértve a szlovák-kérdést is). Ausztria német bekebelezése ugyan figyelmeztető jel lehetett volna a számára, hogy sürgősen rendezze a viszonyt a nemzetiségekkel, ám Prága ekkor sem lépett. Bár 1938 júliusában tárgyalások kezdődtek a nemzetiségekkel, három nemzetiségi tervezet is elkészült, de a felek még a nyelvi kérdésekben sem tudtak megegyezni.

Hitler nürnbergi beszéde lángra lobbantotta a Szudéta-vidék német lakosságát, majd ezt követően a fejlemények elvezettek a müncheni egyezmény aláírásához, ami a témát kutató történészek szerint törvényszerűen váltott ki Benešnél „müncheni komplexust”.⁸

Beneš az általa vezetett csehszlovák állam számára drámaivá vált helyzetben 1938. október 5-én *önként mondott le*, átadva az elnöki széket Emil Háchának. Még mielőtt elhagyta volna a prágai Hradčint, rádiószózzattal búcsúzott el „csehszlovák néptől”, majd másnap, október 6-án Sezimovo Ústí dél-csehországi településre költözött. Október 22-én Londonba repült, elősegítve ezzel – saját állítása szerint – az átállást az új vezetés számára. 1938. november 30-án még üdvözlő levélben köszön-

⁶ R. W. SETON-WATSON: *The New Slovakia – Nové Slovensko*. Praha. 1924.; R. FREUND: *Chráňte Československo*. Praha, 1938.

⁷ Edouard BENEŠ: *Détruisez*. I. m. 3.

⁸ Karl KAPLAN: *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha, 1990. 6.

tötte a tisztségébe lépett Háchát, aki december 10-én mondott neki viszontköszönetet.

A szlovák autonómiát követően a kárpátaljai ruszinok síkra szálltak az önrendelkezésért, az új csehszlovák kabinet pedig október 8-án kénytelen volt elismerni Podkarpatská Rus autonómiáját.⁹ A külön kormányokkal rendelkező széleskörű autonómiák létrejötte arra készítette Prágát, hogy a magyar revíziós követelések rendezését már a Jozef Tiso vezette szlovák kormányhoz utalja. Mivel a kérdésben a felek nem tudtak megegyezni, a magyar vezetés négyhatalmi közbenjárást kért. A probléma békés rendezése végül is a tengelyhatalmak képviselőiből alakított (első bécsi) nemzetközi döntőbíróóság kötelékébe utaltatott. A végleges döntés értelmében Magyarország visszakapott mintegy 12 ezer négyzetkilométernyi délszlovákiai területet és Kárpátalja síkvidéki részének bizonyos magyarlakta vidékeit (beleértve Kassát, Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt). A november 5–10-e között visszacsatolt területen összesen mintegy egymillió lakos élt, akiknek 86,5%-a volt magyar az 1941-es népszámlálás adatai szerint.¹⁰

Az európai erőviszonyok változása, a nemzetiségekkel szembeni beneši álláspont következtében Csehszlovákia ekkor már a belső bomlás állapotába került és Németország zsákmányává válhatott.¹¹ 1939. március 14-én a szlovákok a német rokonszenvet élvező Tiso vezetésével kiáltották a saját *önálló, független államukat*. Ezt követően bekövetkezett a cseh-morva területek német megszállása és protektorátussá nyilvánítása, Kárpátalján pedig a hitleri támogatást élvező ukránofil irányzat bábillam létrehozásával próbálkozott. Az utóbbi március közepi gyors felszámolása, a vidék egészének Magyarországhoz történt visszacsatolása, ami a több évszázados magyar–lengyel határ visszaállítását jelentette, bevégezte a folyamatot.

Beneš Csehszlovákia felbomlásáról Chicagóban értesült, ami arra készítette, hogy volt elnök („byvály president”) aláírással tiltakozó táviratokat küldjön politikusoknak. Azt azonban nem rejthette el, hogy a csehszlovák–francia–szovjet hármasszövetség nem tudta meggátolni a német inváziót. Ez nem csupán annak a következménye, hogy a csehszlovák–szovjet szerződés aláírása alkalmával Beneš maga kérte annak rögzítését,

⁹ A Kárpátaljával kapcsolatos fejleményeket részletesebben lásd ZSELICZKY Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

¹⁰ FÜLÖP Mihály–SIPOS Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula Könyvkiadó, Budapest, 1998. 204–206.

¹¹ Centr Hranynyjija Isztoriko-Dokumentalnih Kollekcij (Történelmi Dokumentumgyűjtemények Őrzésének Központja), fond 462. op. 1. gy. 92. l. 70.; ZSELICZKY Béla: i. m. 37–39.

hogy az esetleges szovjet segélynyújtás csakis a francia akció megkezdése után indulhasson meg, hanem annak is, hogy a csehszlovákiai nemzetiségi problémák rendezetlenek maradtak.¹² Ám az utóbbiért a felelősséget Beneš később sem volt hajlandó nyilvánosan magára vállalni, igyekezett azt a kisebbségekre hárítani. Önkéntes lemondása ellenére – amiről szintén hallgatott – a későbbiek során kifejtette, hogy ő kezdetől fogva egy újabb háború kezdetének látta Münchent.¹³

Lengyelország 1939. szeptemberi hitleri megszállását követően Beneš lépéseket tett államelnöki tisztsége visszaszerzésére: egyszerűen a Csehszlovák Köztársaság *második elnökének* nyilvánította magát, és aktív politikai tevékenységet fejtett ki annak újrászületéséért. Már az Egyesült Államokban úgynevezett határontúli csehszlovák akcióközpontot hozott létre, majd visszatérve Európába októberben Párizsban Csehszlovák Nemzeti Bizottságot létesített, amely az ő elnöklétével átalakult emigráns kormányra, és biztonságosabb helyre, Londonba tette át székhelyét.

Nem közömbös utalnunk Beneš demokráciával kapcsolatos elgondolásainak bizonyos változásaira. Ezeket a *Demokrácia ma és holnap* című kétkötetes munkájában vázolta fel.¹⁴ A nyugati demokráciák szemére vetette, hogy az 1920–30-as évek során félelemmel tekintettek a kommunista ideológia terjedésére, de közben nem vették észre a fasismus veszélyét. Bírálta az európai demokratikus országokat is, mivel nem voltak képesek rendezni a szociális problémákat. Kifejtette, hogy a háború után korrigálni kell a csehszlovák demokráciát is. Szükséges csökkenteni a politikai pártok számát, függetlenebbé tenni a kormányt a parlamenttől. Ez a demokrácia bizonyos megszorítását jelenti, de hajlandó volt decentralizálni az állami funkciókat, a törvényhozást és közigazgatást, szorosabb együttműködést kialakítani a Szovjetunióval. Beneš kerülte saját köztársasági elnöksége bárminemű kritikáját, és különösen hiányolható a nemzetiségi helyzetének objektív elemzése, hiszen annak tapasztalataira építeni lehetett volna a háború után. Továbbra is az „egységes csehszlovák nemzet” eszméje vezérelte, ami a háború utáni politikai gyakorlatában a nemzeti kisebbségek elleni, korábban nem tapasztalt intézkedésekre sarkallta.

Mivel saját nemzetiségi politikájának kritikai felülvizsgálatát nem végezte el, Beneš a nemzeti kérdés rendezésében tévútra lépett: a háború

¹² *Dokumenti po ístorii Mjunhenskovo szgovora, 1937–1939.* Red.: V. F. MALCEV. Moszkva, 1979. 7.

¹³ *Provej prezidenta republiky Dr. E. Beneša na Staromestském náměstí v Praze 16 kvetna 1945.* Praha, 1945. 6.

¹⁴ Eduard BENEŠ: *Demokracie dnes a zítra.* Praha, 1946.

után nagy elszántsággal és határozottsággal a „végmegoldást” választotta: teljesen meg akarta tisztítani Csehszlovákiát a nemzeti kisebbségektől, mivel rájuk hárított minden felelősséget az ország felbomlásáért. Eltökélt szándéka lett egy „tisztá nemzeti állam” létrehozása, valamint a csehek és szlovákok „egy nemzetté” kovácsolása mesterséges úton. Ebben a kérdésben öntudatosan nem vállalta a demokratikus álláspontot, amelyet a prágai Károly Egyetem tanára, az 1942-ben elhunyt neves cseh filozófus, Emmanuel Radl is képviselt. „A Csehszlovák Köztársaságot a következő nemzetek alkotják: csehek, szlovákok, németek, magyarok, lengyelek, ruszinok és zsidók – írta Radl. – Ezeknek a nemzeteknek jogait az államnak nem csak absztrakt formulával kell meghatároznia, hanem minden egyes nemzet sajátos szükségleteinek a figyelembevételével. Ugyanis ezen nemzetek képviselői nem külföldiek és nem immigránsok, még csak nem is kisebbségek, akik többé-kevésbé védve vannak az uralkodó nemzettel szemben, hanem az állam konstruktív elemei.”¹⁵ Beneš és a prágai politikai elit a háború után teljesen más szempontból közelítette meg a nemzeti kérdést, és azt (különösen a német és magyar nemzettörödékek vonatkozásában) a legszélsőségesebb módszerekkel, beleértve teljes elűzetésüket, kívánta megoldani. Az ehhez szükséges előkészítő munkálatokat Beneš már a háború idején elvégezte, és célja elérése érdekében kitartóan tevékenykedett.

A magyar-kérdés és a Szovjetunió

Beneš törekvései és konkrét politikai lépései, amelyek megértésre és támogatásra találtak a szovjet vezetés részéről, jól nyomon követhetők moszkvai kapcsolatának anyagaiban. Miután 1941 nyarán a brit vezetés elismerte a londoni csehszlovák emigráns kormányt és elvetette a müncheni egyezményt, Beneš kormányfőként lehetőséget kapott az aktív politikai tevékenységre. 1941–1942 során többször is találkozott G. M. Majszkij és A. J. Bogomolov londoni szovjet nagykövetekkel, és tudomást szerzett arról, hogy a szovjet vezetés szerint a háború után elképzelhető Csehszlovákia restaurálása. Exelnökként és emigráns kormányfőként Beneš arra törekedett, hogy ehhez megszerezze a teljes mértékű szovjet támogatást. Ennek érdekében többször is Kárpátaljára vonatkozó területi felajánlásokat tett a szovjet vezetésnek, amire az hosszabb

¹⁵ Idézi Bohumil DOLEŽAL: A demokrácia lehetőségei. *Irodalmi Szemle*, 1990/5. 507.

ideig nem is reagált, azt szinte figyelmen kívül hagyta,¹⁶ de támogatásáról biztosította a londoni csehszlovák kormányt. Számítva a szovjet segítségre Benešék mindenkor hangoztatták, hogy a köztársaság határait a München előtti helyzetnek megfelelően kell meghúzni és azt is, hogy az új Csehszlovákiának tisztán szláv államnak kell lennie. A München előtti határok visszaállítására már Molotov külügyi népbiztos is ígéretet tett 1942. május–júniusi londoni tartózkodása idején.¹⁷ Beneš azonban szükségesnek látta ezt mielőbb írásban is rögzíteni, ezért utasította Zdeněk Fierlinger moszkvai követet, hogy a szovjet külügyben sürgősen tisztázza mielőbbi moszkvai utazásának lehetőségét. 1942 nyarán a követ már megnyugtathatta főnökét, hogy a szovjet kormány tartja magát az ígéretéhez, és kész a háború utáni Csehszlovákiát „mindazon területekkel együtt látni, amelyeket Hitler vett el tőle”.¹⁸

Beneš 1943 tavaszán–nyarán szeretett volna Moszkvába látogatni. Kérését a követ 1943. március 6-án közölte A. Kornyjejszuk szovjet helyettes külügyi népbiztossal, jelezve, hogy köszönetnyilvánítás mellett a csehszlovák–szovjet viszony és a háború utáni problémák rendezésének megvitatása, valamint egy csehszlovák–szovjet barátsági és együttműködési szerződés aláírása lenne az út célja. Beneš számolt azzal is, hogy látogatása során legalább elvi szinten egyeztetni a szovjet vezetéssel a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek eltávolításával kapcsolatos szándékát, és lehetőleg megszerzi ahhoz a szovjet hozzájárulást. Ezért még az út előtt megkérte a követet, hogy vesse fel és előre tisztázza a szovjet vezetésnél: kész-e beleegyezni a csehszlovákiai németek kitelepítésébe. Fierlinger hamarosan Beneš tudtára adhatta, hogy Moszkva nem ellenzi az ország megtisztítását a „fasiszta németektől”.¹⁹ Ez sokat ígérő kiindulópontnak számíthatott az exelnöknek az egész nem szláv lakosság eltávolítására vonatkozó terve szempontjából. Egyelőre azonban nem esett szó a magyarokról, pedig Moszkvában érinteni kívánta ezt a problémát is.

A csehszlovák exelnök moszkvai útja azonban késett, mivel a szovjet–csehszlovák szerződés szövegtervezetének kidolgozása, valamint az aláírással kapcsolatos egyeztetés is időt kívánt. Beneš végül 1943 decemberében jutott el Moszkvába, ahol 12-én aláírhatta a barátsági és

¹⁶ Lásd ZSELICZKY Béla: i. m. 65–126.

¹⁷ Uo. 64–67.

¹⁸ *Szovjetszko–csehszlovackije otnosenija vo vremja Velikoj Otyeecsesztvennoj Vojni, 1941–1945.* Moszkva, 1960. 25–26.

¹⁹ Valentyna Vlagyimorovna MARJINA: Viszelenijje nyemcev iz Csehszlovákii. *Szlavjanovegynije*, 2003/1. 39.

segítségnyújtási szerződést. Tárgyalt Molotovval, fogadta Sztálin. Kifejtette előttük elképzeléseit a háború utáni Csehszlovákiáról, de egyeztető megbeszéléseket folytatott a cseh és szlovák kommunista párt moszkvai emigrációban élő vezetőivel is. Szinte mindegyik találkozáson ismertette elképzeléseit a csehszlovákiai nemzeti kisebbségekről, a németek és magyarok kitelepítéséről. Az ezzel kapcsolatos megbeszéléseket mindenkor Beneš kezdeményezte. A kitelepítés feltétlen egyeztetést igényelt a szovjet vezetéssel, sőt a szövetségesekkel is – hiszen milliók sorsát érintő kérdésről volt szó. Megállapítható, hogy Beneš Moszkvában nemcsak tapogatózott, hanem a maga részéről a kérdést már eleve eldöntöttnek tekintette. Tehette, mivel érzékelte, hogy a Kreml részéről szolid támogatásra talált.

A szovjet külügyi dokumentumokból ítélve a magyarok Csehszlovákiából való eltávolításának problémája a német-kérdés rendezése mellett másodlagosnak tűnt. Beneš ezt szinte mindig csak melleleg, többek között vetette fel, a München előtti határvonalak visszaállításának szükségességéről szóló fejtegetései részeként. A magyar-kérdés először akkor merült fel, miután a felek megállapodtak, hogy „Magyarország teljes felelősséggel tartozik ezért a háborúért” és „viselnie kell ennek minden következményét”. Kifejtették, hogy Magyarországgal mindaddig nem lehetséges békés együttműködés, amíg meg nem változik hatalmi rendszere, az a terület pedig, amelyet „Magyarország Hitler segítségével szakított ki Csehszlovákia kebeléből, visszakerül a Csehszlovák Köztársasághoz”.²⁰

Beneš 1943. december 14-én Molotovnak fejtette ki bővebben Magyarországgal kapcsolatos nézeteit, utalva az ország „feudális elmara-dottságára”, kiemelve annak fontosságát, hogy a szovjet csapatok és cseh alakulatok is részt vehessenek annak „elfoglalásában”, megszállásában, majd pedig szovjet hozzájárulást kért a München előtti határok visszaállításához.²¹ December 18-án Beneš Sztálinnal és Molotovval folytatott háromórás megbeszélése alkalmával is kitért a magyar–csehszlovák határ kérdésére, és érintette a kitelepítés problémáját. Mindennek – az exelnök meghatározása szerint – „fontos és döntő jelentősége van”, és a feljegyzés szerint „Sztálin is kifejezésre juttatta elvi beleegyezését”.²²

Beneš tehát a csehszlovákiai kisebbségek kitelepítésének kérdését mindenkor és nagy nyomatékkal a német nemzetiségű lakosság eltávolítá-

²⁰ Архив внысней политики Россзиjszkoj Fegyveracii (Az Orosz Federáció Külpolitikai Levéltára – a továbbiakban: AVP RF) f. 06. op. 5. gy. 395. 29–30. l.

²¹ *Az 1943. decemberi Beneš–Sztálin–Molotov-megbeszélések dokumentumai.* Sajtó alá rendezte: GULYÁS László. Szeged, 1993. 17–18. /Documenta Historica, 11./

²² *Szovetszko–csehszlovackije otnosenijja.* l. m. 139.

ának szükségességével kezdte, majd miután ez szovjet partnerei részéről szinte azonnali megértésre talált, jó diplomáciai érzékkel igyekezett ehhez mintegy „észrevétlenül” hozzácsatolni a magyar-kérdést. Egy alkalommal sem feledte a kisebbségekre hárítani a felelősséget a köztársaság felbomlásáért, nyomatékosan kifejtve, hogy a jövőben csakis a nem szláv elemek eltávolítása akadályozhatja meg az események megismétlődését, azt, hogy újból felhasználják őket „a béke és a szlávok elleni tervekben”. Mindig hangsúlyozta, hogy ez előfeltétele a köztársaság „végleges nemzeti, gazdasági és társadalmi egyesítésének”.²³ Miután megindokolta a németek eltávolításának célszerűségét a határövezetből és országosan, Fierlinger feljegyzése szerint lakonikus határozottsággal fűzte hozzá, hogy „ugyanígy szándékozik eljárni a köztársaság déli határai mentén lakó magyar kisebbséggel is”.²⁴ A szovjet külügyi feljegyzés ezt a kijelentést következő szavakkal rögzítette: „A kitelepítés problémája nagymértékben érinti a magyar kisebbségeket is a köztársaság déli határai mentén.”²⁵

Mielőtt az emigráns kormányfő elhagyta Moszkvát, egy memorandumot hagyott hátra *Csehszlovákia lakossága egy részének kitelepítése* címmel. Ebben rögzítette a tervezett kitelepítések általános elveit: a határmelbeli nemzeti övezetek megtisztítását követően az országban máshol sem maradhat olyan település, ahol a lakosság legalább 67%-át nem az államalkotó nemzetek képeznék. A nemzeti kisebbségek nem számíthatnak nemzeti közösségnek vagy politikai kollektívának. S habár formailag ez mindenekelőtt a németekre vonatkozott, a magyarokra utaló beneši kiegészítés itt is helyet kapott. Igaz, nem szembevethető helyen, hanem csak 10. pontként Szlovákia és Kárpátalja vonatkozásában helyezte kilátásba a magyar lakosság kitelepítését. Itt utalt arra, hogy mivel „magyar államterületen jelentős számú szlovák és kárpátaljai orosz [értsd: ruszin – Zs. B.] él, ajánlatos a lakosságcsere lebonyolítása”.²⁶

Bár Moszkva a tárgyalásokon inkább csak hallgatólagos beleegyezését adta a felvázolt nemzetiségpolitikára, szovjet részről az emlékiratában foglaltakkal szemben nem emeltek kifogást, így a csehszlovák kormány joggal hivatkozhatott a felek nézetazonosságára. A moszkvai külügyi vezetésnek a tárgyalásokat összefoglaló hivatalos iratából kiderül, hogy 1943. december 18-án Sztálin beleegyezését adta a memorandumban foglaltakhoz, és csupán annyit jegyzett meg, hogy nem kizárt a felvetett

²³ Részletesebben lásd ZSELICZKY Béla: i. m. 73.

²⁴ Zdeněk FIERLINGER: *Ve sluzbach ČSR. Díl druhý*. Praha, 1948. 2. k. 139.

²⁵ AVP RF. f. 6. op. 5. p. 33. gy. 395.

²⁶ Uo. f. 06. op. 5. gy. 395. p. 33. 1–4. l.

kérdések további tanulmányozása és megvitatása „kompetens személyek” részéről.²⁷

A nemzeti kérdés felvetődött Benešnek a moszkvai emigrációban lévő csehszlovák kommunista vezetőkkel (Klement Gottwald pártfőtitkár, Jan Šverma, Václav Kopecký és Rudolf Slánský) folytatott 1943. december 13–16-i megbeszélésein is. A kormányfő itt is a szláv nemzetállam kialakítására hivatkozva jelezte, hogy a német-kérdést *radikálisan* kívánja megoldani, és erre „a németek veresége egyedülálló történelmi lehetőséget nyújt”. Kifejezte, hogy ehhez már megszerezte a szovjet vezetők hozzájárulását, majd hozzáfűzte: „Hasonló eljárást fogunk alkalmazni a magyarokkal szemben is, hiszen a magyar lakosságot kicserélhetjük a magyarországi szlovákokra és ez megkönnyíti a dolgot.”²⁸

A fentiek jól tükrözik az exelnöknek a nemzetiségi kérdés „rendezésére” vonatkozó elképzeléseit, és egyben rávilágítanak: Beneš már 1943 végén egy átgondolt és kiérlelt koncepcióval érkezett Moszkvába, különösen ami a németek és a magyarok teljes eltávolítását illeti. De utalnunk kell arra is, hogy a kommunista pártvezetők előtt nyíltan tagadta a szlovák nemzet létét is, ami ugyancsak jellemző a nemzeti kérdésben vallott nézeteire. „Önök soha sem fognak tudni meggyőzni engem arról, hogy elismerjem a szlovákokat nemzetnek. Ez az én tudományos álláspontom, amelyen nem tudok változtatni [...] Nem tiltom ugyan meg senkinek, hogy szlováknak nevezze magát, de nem engedem meg, hogy kinyilvánítsák egy szlovák nép létezését” – mondta.²⁹

Azt, hogy miként váltotta valóra Beneš és kormánya ezeket az elveket, megtudhatjuk, ha áttekintjük a beneši koncepció végrehajtására irányuló lépéseket, különös tekintettel a magyar-kérdés „rendezésére”. A Beneš-kormány már 1944. augusztus 24-én emlékiratban kérte a szovjet külügyet, hogy a szövetségesek kötelezzék Magyarországot a kiutasításra ítélt szlovákiai magyarság befogadására, magyar állampolgárgént való elismerésükre. Beneš azt is igényelte, hogy még annak aláírása előtt tekintést nyerjen a magyar fegyverszüneti egyezménybe, és kérte, iktassanak bele egy külön rendelkezést a szlovákiai magyarság háború utáni tömeges Magyarországra, valamint a magyarországi szlovákok Szlovákiába való áttelepítéséről. „A csehszlovák kormány azt kívánja, hogy a magyar kormány adja elvi beleegyezését a lakosságcseréhez és áthelye-

²⁷ Lásd ZSELICZKY Béla: i. m. 78.

²⁸ Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-polityicseszkoj Isztorii (Orosz Állami Társadalompolitika-történeti Levéltár – a továbbiakban: RGASZPI) f. 495. op. 74. jed. hr. 439. 58. l.

²⁹ Uo. f. 495. op. 74. jed.hr. 549. 51. l.

zéshez” – olvasható az egyik 1944. december 30-i szovjet külügyi feljegyzésben. Ripka³⁰ ezzel összefüggésben elmagyarázta, hogy a németek áthelyezése a Szudéta-vidékről fontos kérdés Csehszlovákia számára, kormánya pedig abban érdekelt, hogy a szovjet kormány a lakosságcserre és áttelepítés kérdésében gyakoroljon nyomást a magyarokra, mivel az nagyon fontos precedens lesz a kérdés megoldása során.³¹

A szovjet külügy azonban – miután a III. és IV. Európai Osztályok vezetői (I. M. Lavrov és V. A. Zorin) ezt nem látták célszerűnek – végül is elvetette a kérést. „A lakosság áthelyezése Csehszlovákiából Magyarországra a békeszerződés feltételeihez, nem pedig a fegyverszüneti egyezményhez tartozik” – értesítette a beneši vezetést 1944. december 31-i táviratában Zorin. Igaz, hozzáfűzte: „a lényegét illetően azonban aligha lehet kifogást emelni Csehszlovákia magyar lakossága bizonyos részének Magyarországra való áthelyezésével kapcsolatban.”³²

A Beneš-kormány utasította moszkvai követét, hogy mégis próbáljon érvényt szerezni kormánya célkitűzésének. Ezért Fierlinger 1945. január 9-én újból felkereste a szovjet külügyet, ahol Zorinnal beszélgetve makacsul ragaszkodott Beneš követeléséhez a magyarok kitelepítése kérdésében. A Molotov-titkárság feljegyzése kifejtette: „...a magyarokat rá kell kényszeríteni, hogy gyorsított ütemben önként, maguktól költözzenek át Magyarországra.” A válasz újból csak az volt, hogy hagyják ezt a kérdést a fegyverszüneti egyezmény megkötése utáni időkre. Ennek ellenére a követ január 15-én, amikor Ripkával együtt Zorinnal járt, ismét felvetette a kérdést.³³ Emlékiratot is átadott arról, hogy kormánya ragaszkodik ahhoz, hogy a magyar fegyverszüneti egyezmény szövegében rögzítsék: „A korábban csehszlovák állampolgársággal rendelkező magyarok, miután attól megfosztatnak, Magyarország részéről ismertessenek el magyar állampolgároknak és engedtesse be az ország területére. Magyarország a határátlépés pillanatától kezdve gondoskodni köteles ezekről a személyekről.”³⁴ Az akció nem volt teljesen eredmény-

³⁰ Hubert Ripka a londoni csehszlovák emigráns kormány államminisztere és a Beneš vezette párt ideológusa.

³¹ AVP RF. f. 077. op. 24. gy. 3. 131. l.

³² Uo. f. 06. op. 7. p. 29. gy. 388. 9–10. l.

³³ Uo. f. 06. op. 8. p. 54. gy. 889. 2–3. l.; *Nacionalnaja polityika v sztranzah formirujuscsevoszja szovjetszko bloka 1944–1948*. Red.: V. V. MARJINA. Nauka, Moszkva, 2004. 286. E kollektív monográfiából tanulmányomban két fejezetet használok: az általam írt *A magyarok Csehszlovákiából való kitelepítésének problémái* című ötödiket (221–284.), illetve a *Magyar kisebbség Csehszlovákiában és a szlovák – Magyarországon: sorsuk eldöntése* című hatodikát Helena Noskovától (285–309.).

³⁴ AVP RF. f. 06. op. 7. p. 29. gy. 388. 25. l.

telen: Molotov aznap, Fierlinger jelenlétében, Avarell Harriman USA-nagykövettel és J. Balfour brit kormánytanácsossal megvitatta a magyar fegyverszünet kérdését. Felvetődött a magyar–csehszlovák lakosságcsere, és általában a lakosság tömeges áthelyezésének problémája is. A szovjet fél kérte a szövetségeseket, hogy fogadják el a csehszlovák javaslatot a magyarok kitelepítéséről. Harriman azonban határozottan elvetett mindent, ami „távolról is hasonlít a lakosságcsere”, Balfour pedig javasolta, hogy a döntést el kell halasztani a békeszerződéséig.³⁵

1945. február végén Beneš újra Moszkvába akart látogatni, hogy majd onnan térjen vissza győztesként hazai földre. Tíz kérdésben készült egyeztetni a szovjet vezetéssel. Ezek között volt a német, magyar és lengyel határok, valamint a csehszlovákiai német és magyar lakosságcsere ügye.³⁶ Beneš kedvezőtlen kárpátaljai tapasztalatai ellenére továbbra is bízott Sztálin ígéreteiben és számított támogatására.³⁷

Beneš Jan Masaryk külügyminiszter kíséretében 1945 márciusában érkezett Moszkvába, ahol 21-én Molotovval tárgyalt, és már az első hivatalos megbeszélésen felvetette a magyar-kérdés rendezését. Szovjet részről a megbeszéléseken jelen volt még A. J. Visinszkij helyettes külügyi népbiztos és Zorin is. A magyar-problémát most a Szlovák Nemzeti Tanács kéréseként hozta fel, utalva arra, hogy Szlovákia mielőbb meg akar szabadulni a magyaroktól, akik megszállóként érkeztek 1938 után.³⁸ A kérést Molotov jogosnak ismerte el. Beneš a lengyel kisebbség példáján bizonygatta, hogy „transzfer nélkül nem oldható meg Csehszlovákia belső kérdése”.³⁹

A csehszlovák vezető nagy vonásokban tüstént felvázolta a kitelepítések gyakorlati programját is. Beneš 2 millió németet tervezett kiutasítani Csehszlovákiából, és szerinte ezek után még maradna ott mintegy 800 ezer. A szlovákiai magyarok lélekszámát 600 ezerre becsülte és kifejtette, hogy közülük „400 ezret kell kitelepíteni”.⁴⁰ Valójában az egész magyarság eltávolítására törekedtek és ezért a bejegyzést így értelmezték. A megbeszélésekről Zorin által készített összefoglalóban, amit Molotov március 28-án láttamozott, ez olvasható: „A németek és magyarok át-

³⁵ Zdeněk FIERLINGER: i. m. 544–545. – A Beneš-kormány továbbra is próbálkozott, hogy írásban rögzítsék a magyarok kitelepíthetőségét. Február folyamán a nyugati nagyhatalmakknál próbálkoztak a határok és a kitelepítése elvi elfogadtatásával.

³⁶ AVP RF. f. 0138. op. 26. p. 132. gy. 10. 43. l.

³⁷ 1944 őszén a szovjetek megszervezték Kárpátalja önkéntes „csatlakozását” a Szovjetunióhoz.

³⁸ AVP RF. f. 06. op. 8. p. 54. gy. 889. 5–6. l.

³⁹ Uo. f. 06. op. 7. p. 51. gy. 833. 2. l.

⁴⁰ Uo.

telepítése Csehszlovákiából. A szovjet kormány elvben támogatja az ilyen áttelepítést, de saját konkrét elképzeléseit csakis azután tudja kifejteni, miután megkapja a csehszlovák kormány erre vonatkozó áttelepítési tervét.”⁴¹

A kormányalakítástól a dekrétumokig

A Beneš emigrációs kormányát felváltó új kormány megalakítására, személyi összetételének egyeztetésére és programja végleges kialakítására is Moszkvában került sor, az elnök 1945. évi látogatása alkalmával április 4-én. Ezt megelőzően (március 22–29. között) ugyanott a csehszlovák emigráció keleti és nyugati szárnya, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségei tanácskozásokat folytattak a kormány összetételéről és annak programjáról. Közös megegyezéssel a szociáldemokrata Z. Fierlingert jelölték a kormányfői posztra, helyettesei a cseh Klement Gottwald és a szlovák Viliam Široký kommunista vezetők lettek. A fontos belügyminiszteri tárca a kommunista Václav Noseknek jutott. A kormányprogramot látta Zorin és Molotov is, a németek és magyarok kitelepítésére vonatkozó tételeket részükről nem érte kifogás.⁴² A kormányprogramjának nyilvános meghirdetésére 1945. április 5-én Kassán került sor. A program, az olyan új momentumok, mint a köztársaság szovjet orientációja, a csehek és szlovákok egyenjogúsága, az új állami és közigazgatási szervek – nemzeti bizottságok – létrehozása előirányozta „a németek és magyarok [kivévelt az antifasiszták képeztek – Zs. B.], az árulók és kollaboránsok” tulajdonának elkobzását. Az ilyen társítás, habár szembeűnő volt, még nem jelentette a kisebbségek teljes kitelepítését, bár az igaz, hogy számukra nem engedték meg, hogy településeiken nemzeti bizottmányokat hozzanak létre, azonnal diszkriminációnak lettek kitéve, és különleges közigazgatás jött létre.⁴³

A magyar-kérdés Beneš által elgondolt rendezését a háború befejező szakaszában az egész csehszlovák politikai elit – és azon belül a kom-

⁴¹ Uo. f. 07. op. 10. p. 37. gy. 497. 85. l. – Beneš 1943-as és 1945-ös moszkvai látogatásain egyaránt ő vitte a szót, a szovjet hivatalos személyek csakis apró pontosítások végett szakították félbe és tettek fel neki kérdéseket, illetve rövid közbeszólással reagáltak.

⁴² Uo. f. 06. op. 7. p. 51. gy. 822. 1–3. l.; *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah Rosszizszkih Arhivov. 1. k. 1944–1948.* Red.: Galina P. MURASKO és mások. Moszkva–Novoszibirszk, 1997. 171–172.

⁴³ Jan ŠINDELKA: A nemzeti kisebbségek problémájának megoldása Csehszlovákiában 1945 és 1968 között. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1972/1. 64.

munista párt vezetése is – magáévá tette. A „rendezés” *gyakorlati kivitelezésére* viszont csakis az ország felszabadítását követően kerülhetett sor, a német-kérdéssel egybekötve. Ezt már Beneš 1945. február 16-i rádióbeszéde is jelezte, amelyben többek között a következő hangzott el: „Elő kell készítenünk németeink és magyarjaink kérdésének *végleges rendezését*, mivel az új Csehszlovák köztársaság nemzetállam lesz.”⁴⁴ Ez már jelzés volt, de akkor a többség számára még rejtve maradt, hogy konkrétan mi is rejlik e kijelentés mögött. Addig csupán a hitleri Endlösunggról és annak gyászos következményeiről hallhattak, de ilyesmire a demokrata színekben tündöklő Benešről nyilván nem számítottak, ezért érte váratlanul őket mindaz, ami hamarosan bekövetkezett.

Beneš moszkvai megbeszélései alapján megegyezés született a cseh és a szlovák vezetők között a nemzetállami berendezkedéssel kapcsolatban, ugyanis bizonyos engedményeket tettek a szlovákoknak. A magyarsággal szembeni fellépés szükségességét elfogadta, kihasználta a szlovák vezetés is. Gustav Husák egyik könyvében leírta, hogy ha korábban „a kommunista nemzetiségi politika szempontjából kétségesnek tartotta az olyan megoldás helyességét”, amellyel Beneš készült fellépni a magyarokkal szemben, ám őt még 1945 januárjában, Moszkvában „meggyőzték az ellenkezőjéről”. Husák ezt azzal indokolta, hogy a „csehszlovák vezetés ezen álláspontját a szovjetek is osztották”, ezért „elfogadtam tehát a nemzeti állam koncepcióját és következményeit”.⁴⁵ A tervezett kitelepítésre irányuló előkészületek már folyamatban voltak. A Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) 1944. szeptember 6-i határozata alapján lezárták az oktatást a magyar iskolák minden szintjén, 1945 februárjára befejezték a szlovákiai magyarok földtulajdonának elkobzását függetlenül azok méretétől,⁴⁶ tavaszra pedig gyűjtőtáborokat alakítottak ki a magyarság internálására. Husák szerint a cseh és szlovák kommunista vezetők között 1944 novemberében született döntés, hogy nemcsak a német, hanem a magyar lakossággal szemben is alkalmazzák a transzfert.⁴⁷

A szlovákiai magyarok kitelepítése a csehszlovák–szovjet megbeszélések napirendjéről sem került le. 1945 áprilisában Fierlinger Zorinnak jelezte, hogy az SZNT „már készíti is a mintegy 400 ezer magyar három hónap alatti eltávolítását Szlovákia déli körzeteiből”.⁴⁸ Ezt az ak-

⁴⁴ Edvard BENEŠ: *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha, 1946. 17. (Kiemelés tőlem – Zs. B.)

⁴⁵ Gustav HUSÁK: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava, 1974. 615.

⁴⁶ BALOGH Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 107.

⁴⁷ Gustav HUSÁK: *Povstanie zďáleka a zblízka*. Bratislava, 1964. 67.

⁴⁸ AVP RF. f. 0138. op. 26. p. 132. gy. 7. 1. l.

ciót záros határidőn belül akarták véghezvinni. Nosek csehszlovák belügyminiszter Kassán, 1945 áprilisában Zorinnak megemlítette, hogy „a szlovákok minden magyart el akarnak távolítani” Szlovákiából. Ezt a belügyi vezető akkor csupán az akció siettetése miatt nem helyeselte, és kifejtette, hogy a magyarokat „fájdalommentesen át lehet telepíteni Magyarországra”, ha előbb a köztársaság iránt kevésbé lojálisokat gyűjtőtáborokba helyeznék és kiválogatnák közülük, kiket kell kiutasítani.⁴⁹ Zorin már nagykövetségként látogatott Kassára és 1945. április 16-án találkozott Fierlingerrel, aki szovjet támogatást kért a magyarok *teljes kitelepítéséhez*. Beszélgetésük során jelezte, hogy a többi szövetséges nagyhatalom felé *fait accompli*-t kívánnak teremteni. Ő is kifejtette, hogy a szlovákok tervet dolgoztak ki 400 ezer magyar sürgős eltávolítására. Zorin kérte Fierlingertől a szlovák kitelepítési terv egyik példányát, hogy a 2. Ukrán front annak alapján koordinálhassa további tevékenységét.⁵⁰

A magyar hivatalnoki gárda, valamint az 1938. november 2-a után Szlovákia területére költözötteknek a fegyverszüneti egyezményben foglalt kötelező távozását leszámítva,⁵¹ Szlovákia magyar lakossága lakhelyén maradt és nem számolt üldöztetéssel. A magyar-kérdés *gyakorlati megoldásának kezdetét* az 1945. május elején Pozsonyban és környékén csehszlovák katonaság által végrehajtott erőszakos kitelepítési akció és a ligetfalusi gyűjtőtábor felállítása jelentette. A deportálás május 3-án, Beneš Pozsonyba érkezése előtt kezdődött, nyáron is folytatódott, csak május 9-én és 11-én szünetelt, amikor az elnök a városban tartózkodott. Beneš a városban mondott beszédében is kifejtette, hogy a „németek és magyarok nagy többségének el kell hagynia a köztársaság területét”, ami újabb lendületet adott a magyarok deportálásának. Pozsonyból napok alatt mintegy 20 ezer magyart tereltek át a ligetfalusi gyűjtőtáborba.

Mindezt azonban rövid időn belül újabb politikai és gyakorlati lépések követték, amelyek az állam széthullásáért minden megkülönböztetés nélkül kollektív felelősséget hárítottak nemcsak a csehszlovákiai németekre, hanem a magyarokra is. Beneš nem sokkal később, május 16-i prágai beszédében kijelentette ugyan, hogy az újjászülető államban a csehek és szlovákok nemzeti hagyományaira és Masaryk elveire kíván támaszkodni az új élet beindításához, emellett utalt a csehek és szlovákok viszonyának rendezésére, de ugyanakkor határozott hangnemben

⁴⁹ Uo. 199. l.

⁵⁰ Uo. f. 06. op. 7. p. 51. gy. 821. 4. l.

⁵¹ ZÁVADA Pál: Hazátlanok, sorakozó! Forráselemzés 1947–1948-ban áttelepült csehszlovákiai magyarok dokumentumairól. *Medvetánc*, 1988/4.–1989/1. 51. (Az utóbbiak közül 1945. július 1-ig 31 780 személyt utasítottak ki Magyarországra.)

fejtette ki, hogy az *egységes nemzetállam érdekében* Csehországból ki kell telepíteni a németeket, Szlovákiából pedig a magyarokat. Beneš nyilvános kijelentései pozsonyi beszédétől kezdve egyértelművé teszik, hogy ő és a csehszlovák politikai elit mindent elkövetett az ország megtisztításáért a nem szláv etnikumoktól, sőt, lehetőleg a lengyelektől is.

Már folytak a deportálások, beindult a magyarok kitelepítése Szlovákiából, amikor 1945. június 28-án Sztálin Moszkvában fogadta Fierlinger kormányfőt és a kommunista Vladimir Clementis külügyi államtitkárt. A csehszlovák miniszterelnök kikérte a szovjet vezető tanácsát arról, hogy miként járjanak el a németek és magyarok kitelepítésével. Sztálin válasza rövid volt: „Mi nem fogjuk zavarni magukat. Űzzék el őket. Hadd tapasztalják magukon, mit jelent mások felett uralkodni.” Fierlinger ehhez szovjet katonai segítséget kért, amin a Kreml gazdája elcsodálkozott, és a kérésre kérdéssel felelt: „Talán katonáink akadályozzák magukat ebben?” Fierlinger kijelentette, hogy „nem akadályozzák ugyan, de aktív közreműködésre lenne szükség”. A külügyi feljegyzés szerint Sztálin erre már nem reagált.⁵²

A szovjet vezető támogatása nem tűnt elegendőnek a beneši vezetés számára, az akció véghezviteléhez szélesebb nemzetközi egyetértésre volt szükség. Ezért a Potsdamban 1945. június–augusztusban ülésező háromhatalmi (USA, Szovjetunió és Nagy-Britannia) konferenciához fordult az ügyben, 2–2,5 millió német és mintegy 400 ezer magyar kitelepítéséhez kérve hozzájárulást. Moszkva ezt már előre megígérte Benešnek. Potsdamban a három nagyhatalom hosszabb vita után beleegyezését adta a német-kérdés beneši szellemében való rendezéséhez, utalva arra, hogy a „maradék németek” Csehszlovákiából való eltávolításán felül Lengyelországból és Magyarországról is helyezték át őket Németország területére. A németek magyarországi kitelepítésének gondolata nem volt idegen Beneš-től sem, ugyanis jó előre számolt azzal, hogy helyükre áttelepítheti a kiutasítandó szlovákiai magyarok egy részét. A magyar-kérdésnek a némethez „rendezését” a konferencia elvetette, és megoldásnak a Magyarország és Csehszlovákia közötti lakosságcserét ajánlotta, amelyet a felek közötti közvetlen tárgyalások és a kölcsönös megegyezés alapján kellett megvalósítani. Mindez azt jelentette, hogy a németekkel szemben alkalmazott kollektív felelősség elve nem terjeszthető ki önkényesen a magyarságra, és a csehszlovákiai magyarok kérdése más megoldást igényel.

A konferencia döntése nem elégítette ki Benešéket. Beneš a maga módján, tüstént reagált. Még a potsdami konferencia utolsó napján, 1945.

⁵² *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah.* I. m. 232.

augusztus 2-án közzétette 33. számú elnöki dekrétumát, amely etnikai alapon megfosztotta a németeket és a magyarokat állampolgárságuktól, valamint alapvető jogaiktól. Beneš ezen alkotmányerejű dekrétumát kiegészítő, konkretizáló dekrétumai, kormányrendeletek, határozatok sora követte. Ezek alapján a helyi hatalmi szervek kényük-kedvük szerint bánhattak a szlovákiai magyarokkal, toloncolhatták ki házaikból, lakásaikból, vehették el tulajdonukat. És tették is mindezt késedelem nélkül, hiszen az elnöki dekrétum erre jogi alapot szolgáltatott.

Beneš 33. sz. elnöki határozatát megelőzte a 27-es számú dekrétum, amely a magyarok széttelepítéséről rendelkezett elsősorban a németektől megtisztított határövezetbe. Szeptember–október folyamán újabb dekrétumok is megjelentek. A 71. számú „munkakötelezettséget” írt elő minden állampolgárságától megfosztott lakos – pontosabban a 14–60 éves férfiak és 15–50 éves nők – számára. Ezt a 88. és 108. számú dekrétumok követték „az ellenséges vagyon”, illetve a németek és magyarok „minden ingó és ingatlan vagyonának” elkobzásáról, majd a 173. számú „az állami szempontból megbízhatatlannak tekintett személyek” őrizetbe vételét írta elő, ami további utat nyitott a magyarok tömeges gyűjtőtáborokba irányításához. Ez alól csak az volt kivétel, aki bizonyítani tudta antifasiszta voltát vagy aktív részvételét a köztársaság felszabadításában.⁵³

A legnagyobb csapást mégis a 33-as számú dekrétum jelentette. Erre alapozva a csehszlovák államhatalmi szervek hamarosan összeállították 132 162 kiutasításra szánt magyar család névjegyzékét (ez legalább 400 ezer főnyi magyart foglalt magába), akiket elsőként és véglegesen kívántak eltávolítani az országból. Mindezek alapján aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy Beneš háború utáni új Csehszlovákiája vált az egyetlen olyan európai országgá, amely etnikai alapon, hivatalosan és nyíltan az *állampolitika rangjára emelte a nemzeti csoportok, közösségek üldözését.*

Szovjet jelentések Moszkvába

A szlovákiai magyarság helyzete 1945 nyarán gyorsan romlott, zaklatásnak, üldöztetésnek lettek kitéve. Erről a helyzetről tudósítanak a szovjet források, amelyek a helyszínen tartózkodó egykori szovjet katonai parancsnokságoktól – vagyis a „harmadik oldaltól” – származnak. A 2. Ukrán front parancsnoksága 1945 júniusában jelentést küldött a Vörös Had-

⁵³ Lásd *Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és a németek jogfosztása*. Szerk.: KÖVESDI János–MAYER Judit. Pannónia Könyvkiadó, Pozsony, 1996. 214–228.

sereg Politikai Főigazgatósága VII. sz. részlege főnökének, M. I. Burcev vezérőrnagynak. Ebben egyebek között ez olvasható: „A mai Csehszlovákiában a helyi hatalmi szervek körében helytelen fellépés van terjedőben a magyar lakossággal szemben. Csehszlovákiában jelenleg 750–800 ezer magyar él. Általában véve ezek kislelő parasztok, napszámosok és munkások [...] Mostanában Beneš ezévi május 21-i arra irányuló megnyilatkozásával kapcsolatban, hogy a németeket és magyarokat ki fogják telepíteni Csehszlovákiából, a helyi közigazgatási szervek máris lépéseket tesznek ezen utasítás gyakorlati végrehajtására. Ebben a szellemben tevékenykedik Csehszlovákia kommunista pártja is.”⁵⁴ Az érsekújvári (Nové Zámky) Batta-gyárban kialakult helyzetre is hivatkozik, megemlíti, hogy ott „a munkások 90%-a magyar, de a vezetőség megtiltotta, hogy magyarul beszélhessenek”, parancsba adta, hogy azonnal távolítsák el a magyarnyelvű feliratokat és jelszavakat. Azokon egyebek között ez volt olvasható: „Éljen Sztálin marsall!”, „Éljen a Vörös Hadsereg!”. A jelentés egy másik jellemző példát is említ: Nyugat-Szlovákia katonai parancsnoka, J. Černek ezredes körlevelet adott ki, és arról rendelkezett, hogy „a magyarok 24 órán belül kötelesek onnan kitelepülni [Magyarországra – Zs. B.], magukkal csakis kézipoggyászt vihetnek”.⁵⁵

Egy másik, 1945. június 19-i keltezésű összefoglaló jelentés, amelyet már maga Burcev állított össze a párt külügyi osztálya vezetőjének, Georgi Dimitrovnak, a Szlovákiában végbemenő fejleményeket így jellemzi: „A magyarok kitelepítése durva, brutális módszerekkel történik. A magyaroknak nem adnak időt arra sem, hogy eladhassák holmijukat vagy megőrzésre hagyják azt hátra; közlekedési eszközöket nem kapnak. Ezért a gyermekek, az idős és beteg emberek, a terhes asszonyok kénytelenek több tucat kilométert gyalogolni a magyar határig. A magyar nemzetiességű pártmunkások, mivel nem tudják megállítani ezeket a törvénytelen cselekedeteket, ugyancsak Magyarországra költöznek [...] Meg kell említeni, hogy a helyi hatalmi szervek magyarok elleni fellépéseiket nem egyeztetik a szovjet katonai parancsnoksággal, néha pedig kimondottan azok parancsai ellenében cselekszenek. Olyan esetek is ismertek, amikor a vörös katonák saját kezdeményezésükre próbálták megakadályozni a brutális módszerek alkalmazását a magyar lakossággal szemben.”⁵⁶ Burcev felhívta Dimitrov figyelmét arra, hogy „a helytelen nemzetiségpolitikai módszerek alkalmazása az erősödő szlovákiai reakció

⁵⁴ *Vozstocsnaja Jevropa v dokumantah*. I. m. 224.

⁵⁵ Uo. 225.

⁵⁶ Uo.

tevékenységének eredménye, amely a szlovák patriotizmus leple alatt lép fel”, és arra is, hogy az SZNT „ténylegesen támogatja a helyhatalmi szervek önkényes tetteit”. Mindez oda vezet, hogy a „szlovák kommunista szervezetek helytelen álláspontra helyezkednek a nemzetiségi kérdésben, és ennek következtében elveszítik befolyásukat a magyar dolgozókra”.

Miután Dimitrovnál május–június folyamán jelentős mennyiségű konkrét katonai forrásokból származó információ gyűlt össze a szlovákiai magyarok elleni atrocitásokról és az erőszakos deportálásokról, júliusban úgy döntött, hogy felhívja ezekre a negatív jelenségekre a párt felső szerveinek figyelmét. Összegező jelentésében leírta: a birtokában lévő anyagok alapján „nyilvánvaló, hogy azok a módszerek, amelyeket a szlovák közigazgatás alkalmaz a magyar-kérdés megoldására, helytelenek és káros következményeket vonhatnak maguk után”.⁵⁷ Arra kérte a felső szovjet vezetést, hogy – tekintettel megállapításának fontosságára – hívják fel erre a csehszlovák kormány figyelmét is. Arról, hogy miként reagált a felső szovjet pártvezetés, figyelmeztette-e Prágát, nincs tudomásunk, de emlékeztethetünk Sztálin ígéretére, miszerint nem fogja zavarni a magyarok kitelepítésével foglalkozókat.

A szovjet katonai szakértők, megfigyelők helyzetjelentései továbbra is foglalkoztak a szlovákiai fejleményekkel, és rávilágítottak a központi prágai vezetés szerepére is. Ezek alapján 1945. augusztus 15-én Burcev vezérőrnagy összeállított egy újabb jelentést, amelyben kiemeli, hogy „a csehszlovák kormány magyarellenes politikája” továbbra is folytatódik. Összegezően leírta: „A csehszlovák kormány ez év májusa–júniusa folyamán egy egész sor olyan cselekedetet hajtott végre, ami annak magyarellenes politikájáról tanúskodik. Annak ellenére, hogy a kormány által publikált deklarációkban csakis azoknak a magyaroknak a kitelepítéséről van szó, akik 1938 után jöttek Csehszlovákiába, és azon magyar nemzetiségű személyek megbüntetéséről, akik Csehszlovákia megszállása idején együttműködtek a náci megszálló szervekkel, a központi kormány és a szlovák kormány tagjainak egész sora, *köztük maga Beneš elnök* is, több alkalommal felszólaltak és cikkeket jelentettek meg, amelyekben Szlovákia egész magyarságának kitelepítésére szólítottak fel.”⁵⁸

Ebből, a Dimitrovnak is megküldött, összefoglaló Burcev-jelentésből ugyancsak kiviláglik, hogy a szlovákiai magyarság elleni aktív és sok-

⁵⁷ *Szovjetszkij faktor v Vosztocnoj Jevrope 1944–1953*. Red.: T. V. VOLOKITYINA. Rosspen, Moszkva, 1999. I. k. 128.

⁵⁸ Uo. 226. (Kiemelés tőlem – Zs. B.)

szor embertelen fellépés során távolról sem csak a helyi szervek túlkapásairól volt szó, hanem Prága és a helyi hatóságok egyeztetett politikai irányvonaláról, közös és koordinált tevékenységéről, vagyis konkrétan Szlovákia magyaroktól való teljes megtisztítását előirányzó lépésekről. Ezért a Burcev-féle összefoglaló Beneš személyes utasításaival kapcsolatban joggal állapította meg, hogy azokat „a szlovák hatalmi szervek tevékenységükhöz *irányelvként*” fogták fel, és azok hatására „erősödött fel a magyarok üldöztetése”. Közös, egységes elveken alapuló akcióról volt szó. „A magyaroknak megtiltották, hogy anyanyelvükön beszéljenek, próbálták rákényszeríteni őket az M (magyar) betűjelzésű karszalag viselésére – olvasható Burcev jelentésében. – Szlovákia városainak és falvainak egész sorában, ahol a lakosság többségét a magyarok alkotják, bezáratták az iskolákat, több városból, így Bratislavából is, kitelepítik az egész magyar lakosságot, még hozzá a kitelepítések kivételes kegyetlenséggel történnek. A csehszlovák, de különösen a szlovák sajtó hangvétele túlságosan éles és agresszív. Ettől nem mentes a Szlovák Kommunista Párt központi orgánuma sem.”⁵⁹ Burcev elemzésének összefoglaló passzusában utal arra, hogy „ami most Csehszlovákiában megy végbe, az Szlovákia keleti és déli övezetének lakosságát alkotó több mint 700 ezer magyart érint és erős felháborodást vált ki Magyarország társadalmára részéről”. Megállapította azt is, hogy „Beneš legutóbbi felszólalásait követően a magyar sajtó azonnal válasz-cikkekkkel reagált, amelyekben felháborodás fejeződik ki a csehszlovák kormány magyar kisebbség irányában megnyilvánuló nemzetiség-politikájával szemben”. A Burcev-levél magyar sajtótermékekből vett anyagokra alapozva állapítja meg azt is, hogy „*Beneš ilyen tettekre aligha szánta volna el magát Moszkva beleegyezése nélkül*”. Egy Farkas Mihály-interjúra építve fejti ki, hogy „a magyar kommunistákat aggasztják és felháborítják a Csehszlovákiában végbemenő események”, és habár „mi nem csapunk zajt e körül” – idézi –, ha „hasonló kicsapongások a magyarokkal szemben folytatódni fognak, kénytelenek leszünk kampányt indítani Beneš ellen” – olvasható az összeállításban.⁶⁰

Nem közömbös az sem, hogy miként értékelte a hivatalos Prága–Pozsony szlovákiai magyarokkal szembeni fellépését a szovjet képviselő a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottságban (SZEB), vagyis mit jelentett erről Moszkvának. 1945. október 11-én így foglalták össze a helyi

⁵⁹ Uo. 226.

⁶⁰ Uo. 226–227.

zetet: „Pozsonyban és más csehszlovák városokban a nemzetbiztonsági szervek valóságos hajtóvadászatot indítottak a magyarok után. Egybe- gyűjtik mindazokat a magyarokat, akik nem rendelkeznek politikai megbízhatóságot igazoló iratokkal és koncentrációs táborokba irányítják őket. A május 5-i dekrétum szerint viszont »minden magyar megbízhatatlan.«.”⁶¹ A szovjet külügyminisztérium számára készült SZEB-jelentés a *Szabad Szóra* hivatkozva utalt arra, hogy „a magyar közvélemény bízott Benešben, mivel egyesek véleménye szerint Beneš a nagy humanista és demokrata Masaryk tanítványa [...] Maga Beneš azonban bebizonyította, hogy nézetei semmiben sem különböznek a Szlovák Nemzeti Tanácsétól. Ő volt az, aki kijelentette, hogy mintegy 400 ezer magyar- nak kell elhagynia Csehszlovákia területét, a Magyarország és Csehszlovákia közötti lakosságcsere pedig elkerülhetetlen.” Az idézett jelentés a következő szavakkal fejeződött be: „A csehszlovákok magyarellenes politikája egy olyan jól megtervezett és átgondolt politika következménye, amelynek kialakításában egyaránt szerepet játszottak a csehek Benešsel az élén és a szlovákok [...] A magyarok üldözése – a magát demokraticusnak nevező Csehszlovákia hivatalos programja.”⁶²

A beneši nemzetiségi politika, a csehszlovák kommunista vezetés ehhez igazodó álláspontja, viselkedése és ebből kifolyólag a szlovákiai magyarok súlyos helyzete valóban komoly aggodalmat váltott ki az egész magyar társadalomban. Így érthető a Magyarországi Kommunista Párt (MKP) vezetőinek sikertelen törekvése 1945 nyarán, hogy Prágában Gottwald, Široký, Slánský és más csehszlovák pártvezetők jelenlétében próbáljanak közös nevezőre jutni a szlovákiai magyarok ügyében. A helyzet tarthatatlansága beavatkozásra készítette Rákosi Mátyást, aki 1945 júniusában levélben fordult segítségért Dimitrovhoz, válaszva neki azt a felháborodást, amelyet a szlovákiai magyarság kitelepítése vált ki Magyarországon. „A közvélemény semmi rosszat nem lát abban, ha a Csehszlovákiáról lecsatolt területre 1938 után áttelepült magyarokat kilakoltatják – írta. – De ha azokat a magyar parasztokat és munkásokat (mintegy félmilliónyit) űzik el, akik emberemlékezet előtti időktől ott élnek, az nehéz megpróbáltatásokat okoz a magyar demokráciának. Ezek a lépések egyben csak a reakció malmára hajtják a vizet.”⁶³

Június 23-án Rákosi személyesen is felkereste Dimitrovot és így ismertette a helyzetet: „Csehszlovákiában a magyarok nagyon komoly üldöz-

⁶¹ AVP RF. f. 77. op. 19. p. 12a. gy. 12. 65. l.

⁶² Uo. 67–69.

⁶³ RGASZPI. f. 17. op. 128. gy. 37. 19. l.

tetésnek vannak kitéve. Ez a cseh reakció nagyon bonyolult bel- és külpolitikai manővere. Az ugyanis a helyzet, hogy Beneš valószínűleg el akarja terelni a figyelmet az állami és gazdasági apparátusban lévő árulók megtisztításától. A németek és magyarok elleni hajtóvadászatot ő szervezi, a szlovákokat pedig támogatja a magyarok elleni üldözésben, bizakodva abban, hogy az adott esetben a szlovákok mérséklék követeléseiket a csehekkel szemben.”⁶⁴ Mindezt azzal egészítette ki, hogy Szlovákiában „jobban üldözik a magyar kommunistákat, mint a saját fasisztáikat”, és ecsetelte, miféle üldöztetésnek vannak kitéve az ottani magyar parasztok és munkások. A Dimitrov és Rákosi megbeszéléséről készült moszkvai feljegyzés nem tartalmazza a szovjet párt osztályvezetőjének reagálását, azonban később a kommunista Zdenek Nejedly cseh tudóst és politikust megkérte, hogy jellemezze Beneš, értékelje a magyarok kitelepítésével kapcsolatos elgondolásait. A jellemzés szerint „Beneš csak elméletileg demokrata” és „nagyon ravasz ember”, tapasztalt ügyvéd, aki elégedetlen a németek és a magyarok kitelepítésének menetével.⁶⁵

Az akkori csehszlovákiai fejleményeket a szovjet párt Tájékoztató Irodája *Külpolitikai Információs Közlönyének* 16. száma 1945. augusztus 15-én így jellemezte: „A németek és magyarok kitelepítése Csehszlovákiából nem volt kellően előkészítve [...] A hatalmi szervek a németek és magyarok tízezeinek erőszakos kitelepítését szervezetlenül és minden differenciálás nélkül bonyolították le. A reakciós elemek aktív sovinszta kampányt indítottak kivétel nélkül minden német és magyar ellen [...] A csehszlovák kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács nem avatkoztak be idejében az egyes helyi szervek tevékenységébe, amelyek minden válogatás nélkül a németek és magyarok alaptalan kitelepítéséhez kezdtek. A válogatás nélküli üldöztetések ténye különösen negatív reagálást váltott ki a külföldi sajtóban. A kormány a cseh és szlovák lakosság országon belüli áttelepítése útján, valamint több mint 700 ezer cseh és szlovák Magyarországról, Amerikából, Romániából, Jugoszláviából és más országokból való repatriálása révén kívánja betelepíteni azokat a körzeteket, amelyeket a németek és magyarok elhagynak.”⁶⁶

Még egy szovjet külügyi jelentésből idézünk a csehszlovákiai magyarság helyzetével kapcsolatban. G. M. Puskin budapesti szovjet nagykövet 1945. július 5-én D. Krno csehszlovák SZEB-képviselővel beszélgetett és feljegyezte annak idevágó beismerő szavait: „A magyaroknak van

⁶⁴ Uo. gy. 750. 222. l.

⁶⁵ Uo. gy. 751. 12. l.

⁶⁶ RGASZPI. f. 17. op. 128. gy. 49. 170. l.

némi alapjuk az elégedetlenségre, mivel a szlovák hatalmi szervek a magyarokat minden előzetes figyelmeztetés nélkül telepítik ki az egész ország területéről, s eközben elkobozzák minden ingatlanjukat és ingóságukat. A magyar polgárok ennek következtében nagyon nehéz helyzetbe kerülnek.”⁶⁷

A szovjet dokumentumok is arról tanúskodnak tehát, hogy a szovjet vezetés kellően informálva volt a szlovákiai magyarokkal szembeni brutális fellépésekről, de betartotta ígérését – nem avatkozott be, nem zavarta a csehszlovák vezetést.

A „végleges rendezés”

A magyar vezetés számára 1945 novemberében mégis úgy tűnt, hogy némi pozitív változás észlelhető a csehszlovák politikai elit vonalvezetésében, ezért a potsdami határozat értelmében készséget tanúsított a tárgyalások megkezdésére Csehszlovákiával. Azok első fordulójára 1945. december 3–6. között került sor Prágában. A küldöttséget magyar részről Gyöngyösi István külügyminiszter, a csehszlovákokot – Jan Masaryk külügyminiszter távollétében – Vladimir Clementis külügyi államtitkár vezette. A felek álláspontja nagy vonásokban már előre ismert volt, hiszen Prága nem rejtette véka alá, hogy „tisztá szlávállam” kialakítására, vagyis az egész szlovákiai magyarság eltávolítására törekszik. Budapest viszont a tömeges kitelepítéseket akarta megakadályozni és arra törekedett, hogy a szlovákiai magyarok problémájára a helyszínen találjanak elfogadható megoldást. Gyöngyösi még ezt megelőzően, az egyik csehszlovák diplomata határvonalakkal kapcsolatos kijelentésére reagálva, Budapesten kifejtette, hogy ha Csehszlovákia jövője biztonsága érdekében meg kíván szabadulni a magyaroktól, akkor csupán a határt kellene megfelelően kiigazítani és szükségtelen a lakosok százazreit embertelenül kimozdítani lakhelyéről.⁶⁸

A tárgyalás kezdetén a felek rögzítették álláspontjukat, ami még inkább nyilvánvalóvá tette az áthidalhatatlan ellentétet. Míg Clementis az egész magyarság eltávolításáról, Gyöngyösi egy esetleges egyenértékű lakosságcseréről volt hajlandó tárgyalni. Gyöngyösi azon budapesti kijelentésére reagálva, miszerint Magyarország csakis területtel együtt tudná vállalni a szlovákiai magyarság tömeges fogadását, Clementis azonnal

⁶⁷ AVP RF. f. 12 op. 6. p. 77. gy. 60. 16. l.

⁶⁸ Lásd FÜLÖP Mihály–SÍPOS Péter: i. m. 317.

és határozottan leszögezte, hogy ilyen megoldásról szó sem lehet. A lakosságcsere kérdésében el akarta érni, hogy Budapest fogadja el azt az elvet, miszerint a magyarok kitelepítése Szlovákiából kötelező, míg a magyarországi szlovákoké önkéntes alapon történjen. Megismételte, hogy Csehszlovákia nemzetállam lesz, amely *többé nem ismeri el a kisebbségi jogok védelméről szóló nemzetközi egyezményeket*, és így a csere után ott maradó magyarok ilyen jellegű jogait sem. A két ország közötti lakosságcserere készséget mutatott ugyan, de követelte, hogy a magyar fél egyezzen bele a csere után hátramaradó magyarság kitelepítésébe is. Akárcsak Beneš, Clementis is a transzfer megszállottja lett, és abból nem volt hajlandó engedni. Kijelentette, hogy ez a csehszlovák vezetés eltökélt szándéka.⁶⁹ Prága és Pozsony eleinte ugyanis – megalapozatlanul – azzal számolt, hogy Magyarországon mintegy 400–450 ezer szlovák él és így a lakosságcsere lehetővé teszi a szlovákiai magyarok többségének kicserélését, majd azt követően még további, mintegy 200 ezer főnyi szlovákiai magyar transzfer útján való eltávolítását tervezte. Feltételezte, hogy a lakosságcsere után csak csekély számú magyarság marad Szlovákiában, amelyet asszimilálni és „reszlovakizálni” lehet.⁷⁰

Gyöngyösi elmondta, hogy amorálisnak tartja a tömeges kitelepítéset, de még a lakosságcsere is összeegyeztetetlennek minősítette „a demokrácia és humanizmus elveivel”. Beszédében „érthető és figyelemre méltó törekvésnek” nevezte ugyan, hogy „Csehszlovákia homogén állam kíván lenni”, azonban kifejtette, hogy „nem lehet egyetérteni azokkal a módszerekkel, amelyek révén Csehszlovákia ezt el akarja érni”. „Ha az etnikai elvek alapján kívánja ezt véghezvinni, az elfogadhatatlan” – jelentette ki a magyar külügyi vezető. A múltra utalva kifejezte, hogy „nem lehet Magyarországot Németországgal összehasonlítani, mivel Magyarország viselkedése egy cseppet sem volt rosszabb a Tiso-isták viselkedésénél”. Morális és elvi szempontokat is felvetett: „A magyarok számára jelentős kiábrándulást jelentett Beneš felszólalása a lakosságcsere-programról, már azért is, hogy a magyar ellenzék őt a demokrácia egyik legkövetkezetesebb képviselőjének tartotta. Ugyan hogy engedhetett meg magának ilyen nem demokratikus álláspontot? De ami a legfőbb, határozottan el kell ítélni azokat a módszereket, amelyek segítségével a csehszlovák szervek véghez akarják vinni tervüket. A magyaroktól elvették

⁶⁹ Lásd KERTÉSZ István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. 242.; *Statistický Zpravodaj*. Official Bulletin of the Czechoslovak Statistical Office. Praha, 1945/6. 114.

⁷⁰ *Nacionalnaja politika*. I. m. 244–245., 251–260., 292.

állampolgárságukat. Erről plakátok segítségével értesítenek, betiltják a magyar nyelv használatát.”⁷¹ Majd utalt a szlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákság között történelmi különbségre is. Emlékeztetett rá, hogy a szlovákok önként költöztek az Alföldre az oszmán törökök kiűzése után, a magyarokat viszont mesterségesen választották le anyanemzetükről és így kerültek kisebbségi sorba, elűzésük szülőföldjükről ezért is amorális. Figyelmeztetett rá, hogy a csehszlovák fél eltulozza a magyarországi szlovákok lélekszámát, tévesnek vélte arra számítani, hogy csere útján Csehszlovákia megszabadulhat az ottani magyar lakosság többségétől. Gyöngyösi kormánya nevében követelte a magyarok elleni diszkrimináció azonnali beszüntetését, és a szlovákiai magyar-kérdés helyben való megoldásáért szállt síkra. Elvetette egy esetleges csere után Szlovákiában maradó magyarok transzferjének lehetőségét. E vita is bebizonyította, hogy a felek elvi kérdésekben sem tudnak megegyezni, és így a tárgyalások félbeszakadtak.

Utalnunk kell itt arra, miként tükröződtek a prágai tárgyalások a szovjet külügyi jelentésekben. Az egyik ilyen, *Magyarország és Csehszlovákia közti lakosságcsere kérdéséhez* címet viselő moszkvai ismertető-összefoglaló dokumentum szerint a csehszlovák fél „a magyar kisebbség kérdésének végleges megoldását akarta” elérni, vagyis igényelte „minden szlovákiai magyar áthelyezését” Magyarországra. Budapest beleegyezése esetén Prága fékezte volna a kitelepítést és a magyarok tulajdonának a kisajátítását – állapította meg a jelentés –, de ez csehszlovák részről nem jelentett készséget arra, hogy a magyarok egy része Szlovákiában maradhasson, mindannyiukat el akarta távolítani a köztársaság területéről. Megemlíti, hogy a csehszlovák fél elvetette a szlovákiai magyarok „területtel együtt” elv szerinti átadásának lehetőségét, hogy „a magyar kisebbség problémája megoldásakor szó sem lehet a csehszlovák–magyar határvonal korrigálásáról Magyarország javára”. A szovjet jelentés utalt arra, hogy Gyöngyösi szerint kétszer több magyar él Szlovákiában, mint szlovák Magyarországon, és hogy „a csere Szlovákia lakosságának mindössze egytizedét érintené”. Magyarország bizonyos feltételek mellett ugyanakkor kész a cserére, állapítja meg a szovjet külügyi jelentés, majd felsorolja azokat: „ha beszámítják a már kitelepítetteket”, az ott maradó magyaroknak visszaadják jogait, felfüggesztik a rájuk vonatkozó „munkakötelezettségi” rendelkezéseket, és leállítják a magyarok áttelepítését Csehországba.⁷²

⁷¹ Uo. 289–291.

⁷² AVP RF. f. 77. op. 20. p. 12. gy. 26. 47–48. l.

A magyar tárgyalóküldöttség egyik tagja volt a külügyminisztérium osztályvetője, Kertész István, aki szemtanúként belülről ismerte a helyzetet és kapcsolatait voltak több csehszlovák politikussal. Ő így emlékezett vissza: „Magyarország sokat bíralt nemzetiségi politikájának sok hibája volt, de össze sem lehet hasonlítani az új Csehszlovákiában zajló és a kormány által irányított módszeres üldözéssel. Masaryk humanizmusa helyett a szélsőséges faji gyűlölet vált a második világháború utáni csehszlovák politika központi eszméjévé. Nyilvánvaló volt, hogy a cseh és szlovák politikai vezetők visszaéltek kedvező hatalmi pozíciójukkal, szétzúzták a szomszédokkal, különösen a magyarokkal való együttműködés lehetőségét.”⁷³ Kertész Clementist idézi, aki Gyöngyösi felszólalására reagálva öntelten és kérkedve fejtette ki: „Csehszlovákia mind a Szovjetunió, mind a nyugati hatalmak támogatását élvezzi, s ilyen vagy olyan módon, de mindenképpen eltávolítja a magyarokat.” Maga Beneš a tárgyalások félbeszakadta után Gyöngyösinek kijelentette, szerinte a győztes nagyhatalmak Potsdamban „elvben már hozzájárultak a magyarok eltávolításához”, és ezért csodálkozását fejezte ki „a magyarok makacssága” miatt.⁷⁴

A csehszlovákok önbizalmának volt is alapja. A magyar kormány hiába értesítette december 11-én a három nagyhatalmat tárgyalásai kudarcaról és kérte közbejárásukat, Moszkva szokásos módon hallgatott, a nyugatiak pedig Prága kérésre elvetették a magyarok kérelmét a tárgyalások nemzetközi felügyelet alatti folytatására. A csehszlovák–magyar tárgyalások 1946. február 6-án újrakezdődtek. Kezdetben a csehszlovák tárgyalófél ismét „a teljes és végleges megoldásra” törekedett, de végül is elfogadta, hogy csak a lakosságcseréről tárgyaljanak. Prága még mindig bízott abban, hogy a csere után Szlovákiában mindössze 150–200 ezer magyar marad, hiszen úgy vélte, hogy a Magyarországról kikerülő németek helyére is áttelepíthet szlovákiai magyarokat. Clementis ezért javasolta a magyaroknak is, hogy a magyar gyakorlattal szemben a németeket „minden kompenzáció nélkül” telepítsék át Németországba.

A tárgyalások 1946. február 10-én az egyenrangú csereéről szóló megállapodással értek véget és ennek következtében a további kitelepítési folyamat egyezményes, civilizáltabb körülmények közzé került. Ugyanakkor Clementis még mindig nem adta fel, hogy a 150–200 ezer főnyi szlovákiai magyar kitelepítésébe való magyar beleegyezést kikényszerítse, legkésőbb a békeszerződéssel. A lakosságcsere-szerződés értelmé-

⁷³ KERTÉSZ István: i. m. 245.

⁷⁴ Uo.

ben Csehszlovákia jogot szerzett arra, hogy Magyarországon három hónapig szabad agitációt folytasson és a magyarországi szlovákokat felkutassa, amit nagyszabású kampány kíséretében végre is hajtottak. Az akció azonban nem hozta, és nem is hozhatta meg a Prága által várt eredményt. A csehszlovák áttelepítési bizottság által összeállított és 1946. június 25-én a magyar kormánynak átadott jegyzékébe mindössze 92 390 olyan magyarországi szlovák neve került, akik készek voltak áttelepülni Szlovákiába. Felülvizsgálás után azonban ez a létszám is kevesebbnek bizonyult. A csehszlovák áttelepítési bizottság ezzel párhuzamosan összeállította azoknak a szlovákiai magyaroknak a jegyzékét is, akiket az ottani szervek ki kívántak cserélni.

Végül is a paritásos lakosságcsere alapján 1946–1948-ban 89 660 magyart telepítettek át Szlovákiából Magyarország területére, ahonnan viszont Szlovákiába önként 73 187 szlovák költözött. Igaz, az egyezmény szerint a cserén felül Csehszlovákiából kitelepíthetők voltak még a „háborús bűnösök” kategóriájába soroltak is. A szlovákiai bíróságok ezért – élve a lehetőséggel – kivételes igyekezettel és gyorsasággal szaporították az ilyenek számító szlovákiai magyarok számát. Így csupán 1946 végéig a gyorsítottan ítélező bíróságok által elítélt 75 ezer magyar közül ebbe a kategóriába 23 192 szlovákiai magyart soroltak be, akiknek jegyzékét az új csehszlovák követ, F. Dastič tábornok már augusztus 27-én át is nyújtotta a magyar félnek.⁷⁵ A teljes jegyzék végül már 108 325 szlovákiai magyar nemzetiségű „háborús bűnös” nevét tartalmazta (ebből 1927-en kerültek a „háborús főbűnös” és 106 398-an „háborús bűnös” kategóriába),⁷⁶ és kívánta őket ennek leple alatt akadálymentesen áthelyezni Magyarországra. Miután azonban ezt a manővert Szegedy-Maszák Aladár magyar követ 1946. szeptember 18-án Párizsban leleplezte,⁷⁷ Clementis még ott helyben kénytelen volt értesíteni Gyöngyösit, hogy a „háborús főbűnösök” számát készek ugyan 199 főre csökkenteni, ugyanakkor igénylik, hogy a június 3-án Pozsonyban kezdődő csehszlovák–magyar vegyes bizottsági ülés kimenetelétől függetlenül, Magyarország pótlólagosan vegyen át még 30 ezer szlovákiai magyart.⁷⁸ Ismereteink szerint Budapest végül is beleegyezését adta összesen ezer „háborús bűnös” átvételébe. A fentiek figyelembevételével a paritásos lakosságcsere-egyezmény alapján a Magyarországra átkerült szlovákiai

⁷⁵ *Nacionalnaja polityika*. I. m. 253.

⁷⁶ ZÁVADA Pál: i. m. 80.

⁷⁷ KERTÉSZ István: i. m. 256., 326.

⁷⁸ Uo. 257–258.

magyarok száma – beleértve a pótlólagos megállapodások révén befogadottakat – a valóságban valamivel több lett a hivatalos jegyzékben szereplőnél és mintegy 120 ezer főre tehető.⁷⁹

A kérdés a lakosságcsere-egyezmény megkötését követően, a békekonferencia előtt sem került, nem is kerülhetett ki a magyar diplomácia látóteréből. A Nagy Ferenc-kormány a párizsi béketárgyalásokat megelőzően aktivizálta külpolitikai tevékenységét, és voltak ezzel kapcsolatos próbálkozásai is a szovjet vezetésnél. Gyöngyösi külügyminiszter már 1946. április eleji moszkvai látogatása alkalmával felhívta Molotov figyelmét arra, hogy Magyarország „sem gazdasági, sem politikai okokból kifolyólag nem képes átvenni” a csehszlovák fél által kiutasítani szánt 450 ezer szlovákiai magyart. Említette, hogy Prága éppen ennyi magyart kíván kitelepíteni, a maradék 200 ezernek pedig visszaadná a csehszlovák állampolgárságot, „ha azok szlovákoknak ismerik el magukat”.⁸⁰

A Nagy Ferenc vezette kormánydelegációt Molotov után április 10-én Sztálin is fogadta. Szovjet feljegyzések szerint a magyar kormányfő a találkozáson kifejtette, hogy „Csehszlovákia eddig ismeretlen eszközökkel akarta felszámolni a nemzeti kisebbségeket, s a csehszlovák kormány minden konzultáció nélkül dobta át Magyarországra a magyarok ezreit”. Elmondta, hogy Csehszlovákiában „650 ezer magyar él, mégpedig sokszázézes kompakt tömbben, közvetlenül a határ menti övezetben”. Kifejezte, hogy problémájuk megoldására a magyar fél két alternatívát lát. Az első az, hogy „a békeszerződés kötelezné Csehszlovákiát egyenlő jogokat biztosítani a magyar kisebbség számára, hogy szabadon élhessen és fejlődhessen”. A másik lehetséges megoldás „a tiszta magyar területek egy részének Magyarországhoz való visszacsatolása”, tekintettel arra, hogy ott „a lakosság kompakt magyar tömböt alkot”. Ha Prága „továbbra is a nemzeti kisebbségek felszámolására törekedne”, jegyezte meg a kormányfő, „ezzel lehetőség adatnék azok ottani elhelyezésére”. Kifejezésre juttatta, hogy Magyarország kész bármelyik megoldás elfogadására.⁸¹

Sztálin szerint az események oka az, hogy „a csehek teljesíteni akarják a szlovákok minden kérését, akik nem szívesen maradtak Csehszlovákia keretében. A szlovákok le akarnak számolni a magyarokkal, a csehek viszont ebben nem akadályozzák őket. Igazságtalan, hogy a magyar lakoságnak nem adnak jogokat, iskolákat, stb.” A feljegyzés ezek után csak tartalmi összefoglalóra korlátozódik: „Sztálin et. elmondja, hogy

⁷⁹ *Nacionalnaja polityika*. I. m. 254–255.

⁸⁰ *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah*. I. m. 403.

⁸¹ Uo. 413.; *Nacionalnaja polityika*. I. m. 263.

Magyarország számára jobb átvenni Csehszlovákiától a magyarokat, mivel nacionalizálni fogják őket. Vagyis nemzetiségpolitikai szempontból célszerű átvenni a magyarokat.” Majd Sztálin azon kérdésére, hogy miként viszonyul ehhez a magyar kormány, Gyöngyösi válaszolt. Megemlítette, hogy a lakosságcsere után Csehszlovákiában még mindig marad vagy 600 ezer magyar, akik közül 200 ezernek Prága kész visszaadni az állampolgárságot, ha azok „szlováknak vallják magukat és elismerik szlovák származásukat, még akkor is, ha nem tudnak szlovácul”. Kiemelte, hogy a csehszlovák fél próbálkozása még 400 ezer magyar áttelepítésére és 200 ezer „reszlovakizálására” nem fogadható el, mivel „ezek a magyarok ősidők óta, mintegy ezer éve ezen a helyen élnek”. Majd hozzáfűzte: „Ha viszont Csehszlovákia mégis át kívánja dobni a magyarokat Magyarországra, akkor azok számára a gazdasági létfeltételeket is meg kell teremteni, ami csakis úgy érhető el, ha az általuk lakott terület egy részét és gazdasági kompenzációt is adnak azoknak a személyeknek, akiket áttelepítenek.” Befejezésül a szovjet vezető osztotta „a magyar kisebbség jogairól szóló tétel” helyességét, hangsúlyozta, hogy „a csehszlovákok nem mondanak le a területről”, azonban mégis megígérte, hogy megpróbál „hozzájárulni a kérdés megoldásához”.⁸² Talán ennek köszönhető, hogy a békekonzferenciára induló szovjet delegáció utasításai szerint „a Csehszlovákia és Magyarország közötti viszony rendezése, az európai béke és biztonság fenntartása érdekében” támogatnia kellett ugyan a Benešnek adott ígéret alapján „Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere felüli 200 ezer főnyi magyar pótlólagos áttelepítését”, de nem adhatta beleegyezését a Csehszlovákia területén maradó magyar kisebbség jogfosztásához.⁸³

A további megoldási javaslatok közül utalunk kell Clementis tervzetére is, amit az áttelepítési problémákkal megbízott kommunista politikus valószínűleg 1946 nyarán a ČSKP KB ülésén vázolt fel. Az ülésről készült dátum nélküli dokumentum szerint Clementis kifejtette, hogy „a magyarokat rá kell kényszeríteni a lakosságcsere-egyezmény teljesítésére”, ugyanakkor ajánlatosnak látta figyelembe venni a nemzetközi követelményeket is. Kijelentette, hogy „tárgyalni kell a magyarokkal a szlovákiai etnikai magyarok kérdésének megoldásáról”.⁸⁴ Ez valószínűleg összefüggött a párizsi konferencia ajánlásával, amelyben Csehszlovákiát kötelezték erre.

⁸² *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah*. I. m. 415.

⁸³ AVP RF. f. 12. op. 6. p. 106. gy. 171. 5. l.; *Nacionalnaja polityika*. I. m. 261.

⁸⁴ *Edvard Beneš elnöki dekrétumai*. I. m. Lásd a Melléklet 6. sz. dokumentumát.

A KB-ülésen Clementis sürgős pártvezetőségi állásfoglalást kért a szlovákiai magyarok kötelező munkaszolgálatra Csehszországba való irányításának kérdésében, és pozitív hozzáállást igényelt a „reszlovakizációhoz”. „Addig, amíg valós lakosságcserevel számoltunk [amíg bíztak benne, hogy sokkal több szlovákot cserélhetnek ki magyarokra – Zs. B.], s amíg még nem kellett véglegesen lemondanunk az egyoldalú kitelepítésről, nem állt érdekünkben a reszlovakizációs kérvények liberális elbírálása” – jelentette ki Clementis. Utalt rá, hogy nincs megoldva a cserén felüli 150 ezer magyar kitelepítése sem. Javasolta a kormánynak, hogy ha a párizsi konferencián nem sikerülne elérni a „nekünk teljes mértékben megfelelő határozatot”, akkor arról kellene értesíteni a SZEB-et, hogy „a magyarok szabotálják a lakosságcsere-egyezményt”. Kérni kellene továbbá, hogy velük szemben alkalmazzák „a kényszerítés minden lehetséges formáját”, de anélkül, hogy „világosan kifejtjenék, megfogalmazzanak a magyarok kitranszponálását a határra”.

Csehszlovák számítások szerint az országban a lakosságcsere után még mindig 368 ezer magyar maradt,⁸⁵ a pótlólagos kitelepítés (150–200 ezer fő) elfogadásához pedig a beneši vezetésnek – szovjet támogatáson kívül – nem sikerült nemzetközi beleegyezést szereznie. Ezért folyamodott a szlovákiai magyarok már korábban megkezdett „reszlovakizációjának” felgyorsításához és országon belüli széttelepítésükhöz. Ez a Beneš által már korábban vázolt elvekre épült, miszerint a köztársaság területén nem maradhat település, amelyben nemzetiségi összetétel szerint a cseh és szlovák lakosság részaránya ne érne el a 67%-ot. A németek tömeges eltávozása után ez már leginkább a magyarlakta dél-szlovákiai országrészre vonatkozott, ahol nagy figyelmet fordítottak a nemzetiségi struktúra gyökeres átalakítására.

Maga Beneš, akit az 1946. május 26-i parlamenti választások után egyhangúlag megerősítettek – pontosabban újrválasztásával jogi szempontból is visszahelyeztek – köztársasági elnöki pozíciójába, formailag már ugyan a belső pártküzdelmek felett állt, de a program szellemi atyja és ihletője minden kétséget kizáróan ő volt és maradt, azonban továbbra is Clementis irányította a végrehajtást. Már 1946. április 2-án a megbízottak testületének ülésén ő vázolta fel a „reszlovakizáció” tervét. Ez a magyarok „elszlávosítása” céljából azok kisebb csoportokban való „szétszórását” irányozta elő a cseh országrészekben, a magyar határ övezet-

⁸⁵ Lásd Petr Prokš: Československo. Politická moc a sovětizace (1945–1948). In: *Sovětizace východní Evropy. Země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944–1948*. Red.: M. TEJCHMANN. Praha, 1995. 41.

be viszont hegyvidéki és a Magyarországról áttelepülő szlovákok beköltözésével számolt, építve azok magas fokú nemzeti öntudatára. A terv szerint kezdetben a „közmunka-mobilizáció” nevű akció keretében mintegy 50 ezer magyar család, vagyis 150 ezer főnyi szlovákiai magyar Cseh- és Morvaországba irányuló áttelepítéséről volt szó. A mobilizált magyarok lakhelyeire pedig az áttelepítési hivatal hegyvidéki, 18 ezer jugoszláviai, 7 ezer romániai és 320 bulgáriai szlovákot költöztetett volna.⁸⁶ Ugyanakkor a tervezet a magyarok egy bizonyos részének lehetőségét adatott arra, hogy elismerje szlovák nemzeti mivoltát, azaz „reszlovakizálódjon”.

A „reszlovakizáció” elve – mint ismert – arra a minden reális alapot nélkülöző hipotézisre épült, hogy a délszlovákiai magyarok egykor szlovákok voltak, csak idővel elmagyarosodtak, és most alkalmat kapnak a „visszaszlovákosításra”. Ezt az elvet annak ellenére dobták be a köztudatba, hogy korábban csehszlovák demográfusok állapították meg, miszerint a magyar–szlovák nyelvhatár valójában évszázadok során nem változott. Most azonban a politika építeni kívánt erre a tévhitre. Az SZNT 1946. június 17-i rendelete lehetővé tette a polgárjogukat veszített szlovákiai magyarok egy részének, hogy kérelmezzék „visszaszlovákosításukat”. A témát részben már feldolgozta a magyar történetírás (ebben úttörő szerepet közismerten Balogh Sándor írásai játszottak),⁸⁷ ezért csupán megemlítjük, hogy 1946 nyarán „kényszer-önkéntességi” alapon 410 820 szlovákiai magyar kérelmezte, hogy számítsák szlováknak, csak-hogy őseik földjén maradhassanak. A csehszlovák hatalmi szervek ezekből 326 679 személy kérését elégítették ki. Más kérdés, hogy a „reszlovakizáltak” túlnyomó többsége később, amikor már nem fenyegette a kitelepítés veszélye és visszakapta csehszlovák állampolgárságát, „visszamaagyarította” magát.⁸⁸

A probléma másik aspektusa „a 44 ezernyi kényszerkitelepítésnek alávetett és a német munkaerő pótlása céljából a cseh határvidékre” költöztetett magyar sorsa.⁸⁹ Itt lényegében a magyar lakosság széttelepítéséről, erőszakos deportálásáról van szó, amit „közmunka-kötelezettség”

⁸⁶ *Nacionalnaja polityika*. I. m. 300.

⁸⁷ Lásd BALOGH Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.; Uő: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája*. I. m.

⁸⁸ Itt elég utalnunk Ján Šindelka cseh történész népszámlálásokra alapozott adataira, miszerint 1948-ban már csak 190 ezer magyarral számolt a csehszlovák statisztika, ám 1961-ben már 534 ezer csehszlovákiai lakos vallotta magát magyarnak. Jan ŠINDELKA: A nemzetiségi kisebbségek problémájának megoldása Csehszlovákiában 1945–1968 között. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1972/1. 66.

⁸⁹ *Izstorija Szlovákii*. Moszkva, 2003. 339.

címén az 1945. október 1-jén kiadott 88. számú Beneš-dekrétum írt elő, de valójában az ingyenmunka végzése mellett a magyarság köztársaságon belüli „szétszórását” irányozta elő.

„A pokol 1945. november 4-én szabadult el, amikor a Szlovák Telepítési Hivatal kiadta az ide vonatkozó irányelveket – írta ezek kapcsán dokumentumok sokaságára alapozva 1996-ban a témát vizsgáló Gyönyör József szlovákiai kutató. – Ekkor kezdődött el a legkönyörtelenebb, legembertelenebb magyarelles akció, amely fizikai megsemmisítéssel fenyegette az egész szlovákiai magyarságot. Megindult a magyarok Csehországba deportálása. Kezdetét vette az etnikai tisztogatás [...] A kiszemelt községeket rajtaütésszerűen körülvette a katonaság, katonai teherautók álltak meg a házak előtt, s a szerencsétleneket családtagjaikkal együtt karhatalmi segédlettel, marhavagonokban hurcolták el, időnként csikorog hidegben, hiszen helyenként mínusz 30 fokot mutatott a hőmérő.”⁹⁰

Hivatkozhatunk akár Helena Nosková cseh történész prágai levéltári forrásanyagra alapozott orosz nyelvű tanulmányára is. A kutató egy 1946. októberi keltezésű csehszlovák összegező dokumentumból idéz, amelyben ez olvasható: „23 magyar körzetben a településeket előbb néhány napra fegyveres katonai és csendőrségi alakulatok veszik körül. A gyűrűbe zárt falvakon belül tilos a közlekedés. Közben a 88/45-ös dekrétum alapján közmunka végzésére kötelező előírásokat kézbesítenek. Azokban feltüntetik a családtagokat is, akik kötelesek a mozgósítottakat követni. A hadsereg és csendőrség fegyverét is használja, hogy rákényszerítse a mozgósítottakat pár órán belül elhagyni házaikat [...] A magyar lakosság átcsoportosítását a mozgósított személyek anyagi javainak teljes elkobzása követi [...] A társadalmi munkára kötelezetteket fűtetlen marhaszállító vagonokban 20 fokos hidegben szállítják.”⁹¹ A szerző megállapítja, hogy a magyarokat a ČSKP KB titkos rendelkezése alapján kisebb csoportokban helyezték el Csehország minden körzetében, és ezt akkor a „megbízhatatlan lakosság szétszórásának” nevezték. A „szétszórt családok a közöttük lévő nagy távolság miatt csak nagy nehezen tudtak kapcsolatot teremteni egymással [...] A kapcsolatok korlátozott lehetősége arra volt hivatott, hogy gyorsítsa a magyarok csehesítésének folyamatát” – írja Nosková.

Mindez azonban csak a kezdet volt. Az akció tömeges végrehajtása 1946. november 19-én vette kezdetét Felső-Csallóközben és 1947. feb-

⁹⁰ Gyönyör József: A Kassai Kormányprogramtól a jogtipró „beneši dekrétumokig”. In: *Edvard Beneš elnöki dekrétumai*. I. m. 94.

⁹¹ *Nacionalnaja politika*. I. m. 303.

ruár 28-ig tartott, amikor nemzetközi tiltakozásra a csehszlovák szervek kénytelenek voltak azt beszüntetni. A magyarság „szétszórása”, illetve deportálása Dél-Szlovákia 17 járásának 393 települését érintette, ahonnan 11 764 magyar család került át Csehországba és Morvaország területére. Závada Pál számításai szerint 44 129 munkaképes korban lévő szlovákiai magyart telepítettek ezekre a vidékekre.⁹² Mindezt alátámasztja az egyik korabeli szovjet dokumentum is, amely a csehszlovákiai ipari és mezőgazdasági munkára a cseh országrészekre kitelepített magyarok számát megalapozottan teszi 50 ezerre,⁹³ vagy az egyik katolikus lelkész ismertetése, aki annak idején bejárta a cseh és morva vidéket, meglátogatta az odatelepítetteket, és 1948. január 14-i jelentésében 70–75 ezer főnyi odaköltöztetett magyarral számol, utalva arra is, hogy közben mintegy 10–15 ezernek sikerült visszaszivárogni szülőföldjére.⁹⁴

A beneši politika vége

A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetének rendezése terén talán a magyar diplomácia tevékenysége volt a leginkább döntő és meghatározó, hiszen a párizsi békekonferencián, ahol a csehszlovák vezetés újra ki akarta erőszakolni legalább 200 ezer magyar lakosságcserén felüli transzferjét Szlovákiából, sikerült elérnie, hogy azt 1946 szeptemberében elvesseék. Igaz, Prága jogot szerzett a „reszlovakizáció” folytatására.

A magyar diplomácia részéről a szlovákiai magyarság érdekében kifejtett aktív tevékenység mellett legalább utalnunk kell azokra a pártdiplomáciai próbálkozásokra is, amelyeket leginkább az MKP és személyesen Rákosi Mátyás fejtett ki Moszkvában a szovjeteknél. Visszaemlékezéseiből is ismert, hogy több kísérletet tett a szovjet párt és állami vezetésnél, felhívta figyelmét a Benešék által kezdeményezett és a csehszlovák kommunista vezetés által támogatott üldöztetésekre, a magyar-kérdés szlovákiai „végleges rendezésére” irányuló tevékenység káros voltára és következményeire.⁹⁵ E tekintetben jelentős a pártvezető 1947. áprilisi moszkvai próbálkozása, közbenjárása a magyar–csehszlovák és ezen belül a két párt közötti viszony rendezése érdekében. Rákosi a szovjet párt Külpoli-

⁹² ZÁVADA Pál: i. m. 55.

⁹³ AVP RF. f. 0138. op. 30. p. 160. gy. 107. 102. l.

⁹⁴ *Edvard Beneš dekrétumai*. I. m. Lásd a Melléklet 10. számú dokumentumát.

⁹⁵ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. Szerk.: FEJTL István, GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta, SIPOS Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 264–267.; *Nacionalnaja politika*. I. m. 267–268.

tikai Osztálya vezetőjének, A. M. Szuszlovnak akkor átadott, Sztálinnak, Molotovnak és Zsdanovnak címzett levelében írta le: „Viszonyunk a csehszlovákokkal nagyon rossz. Most folyik a két ország közötti lakosságcsere [...] Mi mindent megteszünk viszonyunk rendezésére a csehszlovákokkal, de mindeddig eredménytelenül.” Majd, miután Molotov fogadta őt, helyzetismertetésében fejtette ki neki: „Jelenleg nincsenek kapcsolataink Csehszlovákia Kommunista Pártjával és az a benyomás alakul ki, hogy a csehszlovák kommunisták a magyar kommunisták ellen indítanak hajtvadászatot.” A Csehszlovákiában történeteket Rákosi általában „a demokrácia csődjének és a reakció erősödésének” minősítette.⁹⁶

Jelentősnek tekinthető e vonatkozásban Révai József felszólalása is az 1947. szeptemberi Sklárské Porembében rendezett nemzetközi kommunista fórumon. Miután utalt arra, hogy az ország egykori szétesése miatt Csehszlovákiában a felelősséget a szudétánémetek mellett a magyarokra akarják hárítani, kifejtette: „Meg kell mondanom, hogy ez nagyon is egyoldalú igazság és Csehszlovákia szétesése okának egyoldalú magyarázata. Attól félek, hogy a magyarok ilyen egyoldalú hibáztatása vezetett a cseh és mindenekelőtt a szlovák reakció elleni küzdelem gyengüléséhez. Csehszlovák elvtársaink úgy gondolják, hogy a magyarok elleni ellenszenv szítása közös platform lehet együttműködésük számára a KP-nak a szlovák nacionalistákkal.” Ezek után Révai utalt a magyar kisebbség jogfosztottságára és így folytatta: „Kijelentem, hogy mi készek vagyunk egy olyan megegyezésre, amely szerint Szlovákiában a magyarok ugyanolyan jogokat kapnának, mint a magyarországi szlovákok.”⁹⁷

A Beneš vezette Csehszlovákia és a köztársasági elnök nemzetiségi politikáját teljes mértékben osztó csehszlovák kommunista vezetés, ha előbb nem is, de a februári fordulatot követően elég szigorú megítélésben és bírálatban részesült több belső használatra szánt szovjet pártanyagban is. A pártközpont számára készült 1948. április 5-i elemző anyag foglalkozik „a nyílt német- és magyarelles kampánnyal”, amelynek célja Csehszlovákiát olyan országgá tenni, ahol „csakis csehek és szlovákok maradhatnak”. Az elemzés kiemeli, hogy a kampány jelentősen „felhevítette és erősítette a nacionalista és sovíniszta érzelmeket”.⁹⁸ Ez a terjedelmes, *A Csehszlovák Kommunista Párt egyes hibáiról* címet viselő összefoglaló a magyarok „szétszórásával” kapcsolatban utalt rá, hogy Csehszlovákiában „a valóságban nem a kulákok kitelepítéséről van szó,

⁹⁶ RGASZPI. f. 17. op. 128. gy. 1019. 14–17. l.

⁹⁷ *Szovjetszkij faktor*. I. m. 493–494.

⁹⁸ *Vosztocsnaja Jevropa a dokumentah*. I. m. 848–849.

mivel a csehszlovák hatalmi szervek magyarokkal szembeni tettei a magyar kisebbség proletár rétegeit is érintik”. Elvetették a csehszlovák kommunista vezetők által propagált állítást, mintha „a magyar-kérdés – nem nemzetiségi kérdés, hanem osztálypolitikai kérdés” volna.⁹⁹ „Csehszlovákia állami politikájában az utóbbi időkhöz érvényben maradnak az országban lévő magyarok alapvető demokratikus jogait felfüggesztő rendeletek – állapította meg a hibákat elemző szovjet jelentés. – A valóságban a magyarok diszkriminációjának programja realizálódik, amelyet 1946. február végén még a kommunista Clementis, a csehszlovák külügyminisztérium államtitkára vázolt fel budapesti sajtóértekezletén, ahol kifejtette, hogy a Csehszlovákiában maradó magyaroknak a jövőben sem lesznek nemzeti kisebbségi jogai.”¹⁰⁰

A csehszlovák kommunisták magyar-kérdéssel kapcsolatos álláspontjára, annak némi változására 1948-ban, Clementis és Gottwald kijelentései alapján is következtethetünk. Clementis 1947 októberében még azt hangoztatta: „Ha okos politikát folytatunk, a problémát [a magyar-kérdést – Zs. B.] rövid időn belül megoldhatjuk”, és nemsokára „újból adhatunk nekik polgári jogokat, de nem kisebbségi jogokat”. Gottwald viszont 1948 júniusában már miniszterelnöki minőségben, a kényszer hatására elismerte, hogy a jövőben egy országban kell élni a magyarokkal. „Kell valamilyen jogokat adnunk nekik [...], de semmiféle jogot sem politikai pártok és szakszervezetek alakítására, semmilyen különleges státust. Azonban mégis, valamit adnunk kell saját nyugalomunk érdekében. Erre külpolitikai okokból is szükség van.”¹⁰¹ Mindez azt is jelezte, hogy az 1948. februári politikai fordulat után – amikor 12 miniszter mondott le posztjáról és az egész hatalmi struktúra a kommunistáké lett – az új vezetés kénytelen volt változtatni Csehszlovákia nemzetiségi politikáján.

1948. július 19-én – és ebben a szovjet kritikai ráhatásnak is szerepe lehetett – a ČSKP KB elnökségi ülésén végül is döntés született az állami nemzetiségpolitika megváltoztatásáról. Ennek köszönhetően kaphatták vissza nemsokára a szlovákiai magyarok is állampolgári jogaikat, igaz, valóban minden kisebbségi jogi státus nélkül.

Ekkor azonban a régi nemzetiségi politika fő kezdeményezője, Beneš már nem volt politikai tényező az országban.

⁹⁹ Uo. 809.

¹⁰⁰ Uo. 650.; *Nacionalnaja polityka*. I. m. 277.

¹⁰¹ Karel KAPLAN: *Poválečné Československo*. München, 1985. 122.